

BAŞLANGICINDAN ÇAĞIMIZA DİNİN İNSANLIĞA GETİRİSİ GÖTÜRÜSÜ Bir Din Tarihçesi Denemesi

Alâeddin ŞENEL*

Öz: Bu denemede tektanrı dinin çoktanrı kökenlerine inilmektedir. O zaman (İ.Ö. 4. binyılda) dinin sınıflı topluma ilk geçişle başlatıldığı görülecektir. Sümer'de kent devletlerinin her birinin bir koruyucu tanrısı vardır. Kentin toprakları "tanrının tarlası", tapınak "tanrının evi", yönetici "tanrının kâhyası" sayılmaktadır. İnsanın ise (tektanrılığa dek sürdürülen bir inançta) tanrıya hizmet için köle (kul) olarak yaratıldığı Sümer Yaratılış Mitosu tabletlerinde yazılıdır. Tanrıların kölesi olarak ve balçıkta yaratıldığı inancı, Babil sürgünü Yahudilerince olduğu gibi Tevrat'a oradan Kur'an'a geçirilmiştir. Tanrı-kul eşitsizlikçi ilişkisi, aslında sınıflı toplumun efendi-köle, yönetici-uyruk ilişkileri gerçekliğinden esinlenerek kurulmuş bir dinsel ideoloji olup, toplumda eşitsizlikçi ilişkilerin tanrısal düzenin bir gereği olduğu görüşüyle yeniden üretilmesinde örnek işlevi görmektedir. Bu inanç, birden çok kent devletini içeren yerel devletlerle "çoktanrı baştanrılık", imparatorluklarla "tektanrılık" biçimine sokulmuştur.

Anahtar sözcükler: din, çok tanrılık, sınıflı toplum, tektanrılık

Positive and Negative Contributions of the Religion on Humanity from the Beginnings to Modern Times

Abstract: In this essay, the polytheist origins of the monotheist religion is explored. By doing this it is argued that religion began with the passage to the classed-society. In the Sumerian cities, every city had a protector god or goddess. In a city-state, city land is considered as "god's field", temple as "god's home", ruler as "god's caretaker". Sumerian creation myth tablets say that human beings are created as slaves to the gods and goddesses (this is a belief that continued until the emergence of monotheism). The belief that human beings are created from mud as slaves (in Turkish "kul") for the gods and goddesses were transferred to the Old Testament by the exiled Babilonia Jews and then it was passed to the Koran. The unequal relationship between the creator and the created (in Turkish Allah ile kul) is in fact a religious ideology that was formed as a reflection of the real relations between master and slave and ruler and subject. It provides an example for the unequal relations within the society and reproduces them by proving that these relations are the result of the holy order. This belief was transformed to polytheism with a king god in the local states (containing several city states) and to monotheism in the empires.

Key words: religion, polytheist, classed-society, monotheist

Giriş

"Din, insanlık ile birlikte çıkmış" değildir. Ve din "insanlık var oldukça var olacak" da değildir. Din kurumu, sınıflı toplumla birlikte görünmüştür. Sınıflar arasında toplumsal artı aktarma düzenekli üretim ilişkilerini gizleme amacının ürünüdür. Sınıflar arası (uzlaştırılamayacak) çıkar çelişkisinin yarattığı uçurumu (kapatma değil) örtme işlevi görecektir. Bu yolda, başından beri, egemen sınıfların "kapıkulu düşünürleri" tarafından "bilinçli bir proje" olarak kurulup yürütüldüğünü, tarihçesine bir göz atmak açıkça gösterecektir. Amaç, sömürler ile sömürülenlerin (kafalarının) aynı inançta birleştirilip, aynı tapınakta (bedenlerinin) yan yana getirilip, birlikte saf tutmalarını sağlamaktır. Böylece aralarındaki ikiliği (sözde) örtmek, çatlağı sıvamak, "birlik ve bütünlük algısı" yaratmaktır.

Yaratılış mitosu projesi: Söz konusu proje, insanlığın (İ.Ö. 4. binyıl içinde) gerçekleşen ilk sınıflı toplumunun egemen dinci yöneticiler sınıfının pazarladığı "Sümer Yaratılış Mitosu" inancı ile başlatılmıştır. İnsanlığın (eşitlikçi ilkel topluluk dönemlerinin toplumsal belleğinin silinip) sıfırdan (yaratılış ile) başlatıldığı, insanlar arası biyolojik evrimsel eşitliğin yadsınıp, kültürel evrimsel eşitlik potansiyelinin tanınmadığı bir mitos! Din ise bu mitosa dayandırılan eşitsizlikçi sınıflı toplum düzenin (çalışan-çalıştıran, buyuran-buyrulan, yöneten-yönetilen ayrıştırmasının) dosdoğru görüldüğü (ama üreten, yaratan gerçek insan özneler yerine, "sanal aşkınözneler" konularak) tepetakla gösterildiği bir dünya görüşüdür. Sanal aşkınöznelerin hiç bir zaman ortalıkta görünmeyeceği koşullarda, onları görüp, onlarla konuşup onlardan vahiy (buyruk)

* Doç. Dr., Emekli Öğretim Üyesi

Geliş Tarihi / Received : 28.11.2017

Kabul Tarihi / Accepted : 15.01.2018

aldıklarını söyleyenlerin, yazanların kendi (oligarşik) istek, istenç (irade) ve çıkarlarını "tanrı buyruğu" olarak gösterip gerçekleştirenlerin dayattıkları inançlar kümesidir.

Bu durumda yaratılış mitosunun, ilk sınıflı toplumla birlikte din kurumunun içinde pazarlanıp, sınıflı uygar toplumlar boyunca her kuşakta, kültürel kalıtımla, inanç aşılama, eğitim kurumlarıyla ısıtılıp ısıtılıp sunulabilecek dinsel ideolojinin bire yüz, bire bin ürün (kul) verecek tohumu olduğu söylenebilir. "Ne ilişkisi var Sümer Yaratılış Mitosu tabletlerinin çoktanrıları ile günümüzün tektanrılı dininin kitaplarında yazılanların?" diyenler çıkacaktır. İşte ilişki, tam da, inançların (yazının bulunuşuyla birlikte) "yazıya geçirilmesi" ile bu noktada başlatılmıştır ve günümüze dek kesintisiz sürdürülmüştür.

Sümer Yaratılış Mitosu tabletlerindeki ve onu yineleyip sürdüren Sami (dilli) *Enuma Eliş* Babil Yaratılış Mitosu içindeki "inanç kalıbı" ile Musevilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık olarak tektanrıcı (tektanrılı değil) tek dinin (dinlerin değil) inanç kalıbının arasında, temel yapıları ve temel işlevleri bakımından, ayrıntılarda dillere, halklara, ekonomik siyasal koşullara uyarlanmaları dışında, hemen hemen bir özdeşliğin bulunduğu apaçıktır.

Gerçekten, ilk sınıflı toplumdaki son sınıflı topluma yaratılış inancının ne içeriği ne biçimi, değişmiştir: "Kul insan" anlayışı dinde egemenliğini bugün de sürdürmektedir. İnsanın yaratılışının amacı, tanrıya hizmetçilik, kölelik, kulluk etmektir. Sümer Yaratılış Mitosuna göre (tanrı kuşakları arası savaşta) tutsak tanrılar savaşı kazananları beslemek için çalışmak istememektedir. Onları tutsak almış olup, köle kılmak isteyen tanrılar yiyeceklerini alamamaktan yakınmaktadır. Enki (insanlığın ilk kenti ve devleti olan Eridu'nun koruyucusu bilge ve "kurnaz" tanrısı) bu soruna bir çözüm bulur: Tutsak tanrılara benzer bir canlının yaratılıp, bütün tanrıların hizmetine onların koşulması! Enki'nin buyruğuyla doğum tanrıçası Ninmah "suların dibindeki balığı karıp insanı var eder (Hooke, 2015; Kramer, 2001). Sümer yaratılış öyküsü (Musevilerce ve Hıristiyanlarca benimse-nen) *Kutsal Kitap* (2001 Yeni Çeviri) içinde, "Yaratılış" bölümünde 2:7'de: "RAB Tanrı Adem'i topraktan ("Tanrı suretinde") yarattı ve burnuna yaşam soluğu üfledi" ve 2:15'te: "RAB Tanrı [içinden Dicle ile Fırat'ın aktığı yazılı] Aden bahçesine bakması, onu işlemesi için Adem'i oraya koydu" olarak kesilip yapılandırılmıştır (karş. eski çeviri, *Kitabı Mukaddes*, Tekvin, aynı sayılar). Bu, Diyanet çevirisi *Kur'an*, Zariyat, 56'da: "Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye

yarattım"; Secde 7-9'da: "İlk başta insanı çamurdan yaratmıştır... Sonra onu tamamlayıp şekillendirmiş, ona kendi ruhundan üflemiştir" biçimini almıştır.

Yaşam/geçim/üretim biçimleri ile düşünüş biçimleri bağlantısı

Yaratılış mitosunun sınıfsal bağlamının (üretim biçimleri ile üretim ilişkileri bağlantısının) daha iyi kavranabilmesi için, insanlığın kültürel evriminde üretim biçimleri ile düşünüş biçimleri ilişkilerinin zaman içinde gösterdiği belli başlı çığır açıcı değişikliklere de bakılmalı. Ancak bu başlı başına bir yazı konusu olup, burada, aşağıdaki çizelgenin incelenmeye sunulmasıyla yetinilecektir.

Biyolojik evrim-kültürel evrim maddesel araçlar simgesel araçlar ve Din

Din, insanlığın "simgesel araç" takımlarından biridir. İnsanın maddesel araçları ile simgesel araçlarının, birlikte "kültürel evrim" olgusunun itici güçlerini (dinamiklerini) oluşturduğu söylenebilir. Ancak kültürel evrim de biyolojik evrim temelleri üzerinde geliştirilmiştir.

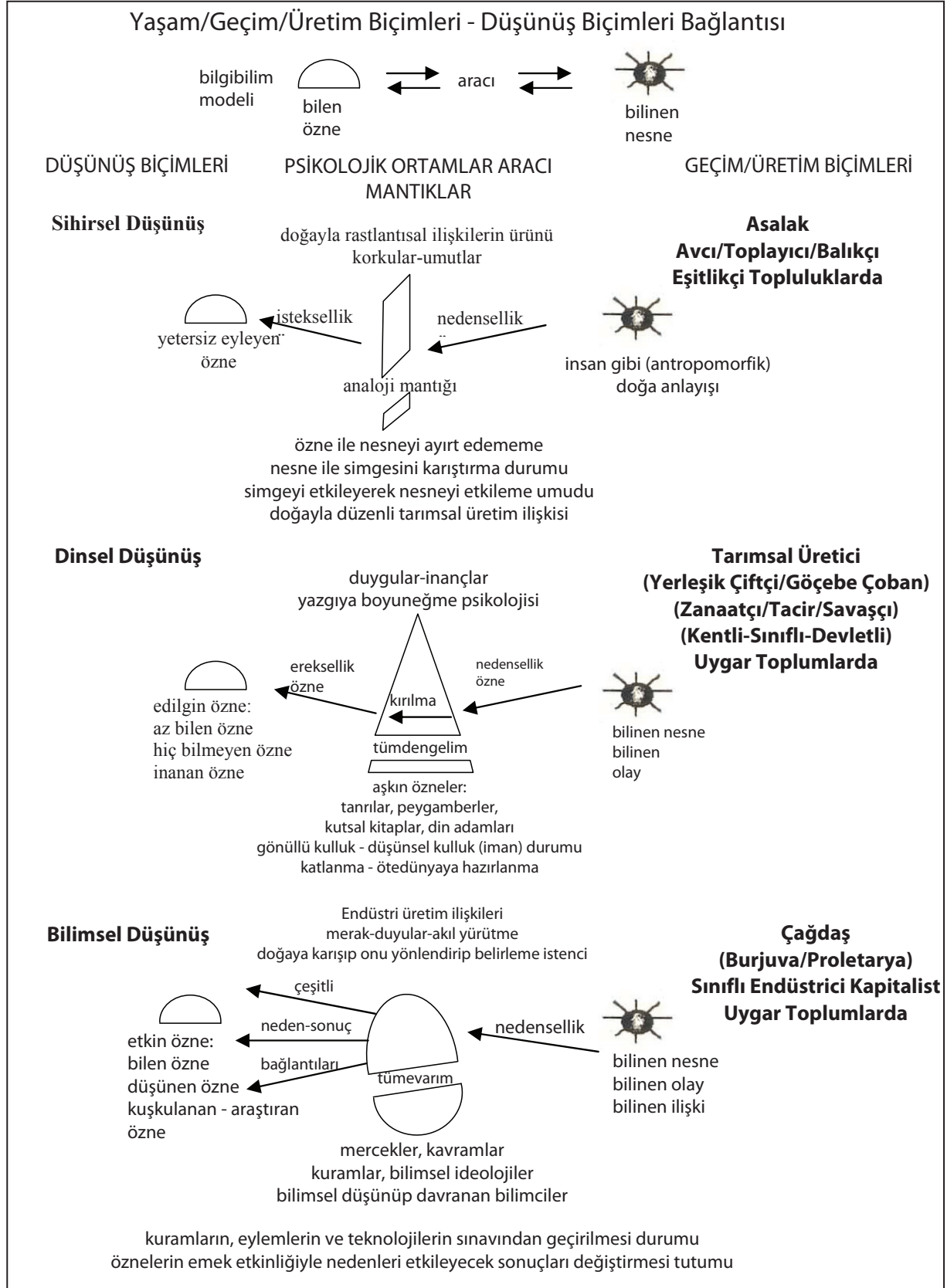
Biyolojik evrim-kültürel evrim bağlantısı

Biyolojik evrim ile bir canlı türünün soyçizgisi, kültürel evrim rayına geçebileceği noktaya getirilmiştir: Üzerinde kültürel evrimin yükseltileceği söz konusu biyolojik evrimsel kalıtlardan dördü belirleyici olmuştur. Bunlar: "karşıtbaşparmaklı eller" (ki 55 milyon yıl önce kazanılmıştır) üç boyutlu görüş yetisini getiren (40 milyon yıl önce kazanılmış bir mutasyonla) "öndengözlülük", "ikiyaklılık" (4.5 milyon yıl öncelere dayanan bir iskelet yapısı) ve beynin üçte ikisini oluşturan (irileşmesi 1 milyon öncesine dek süren) "beyin kabuğu"¹ olarak sıralanabilir.

Böylece, İnsansı (Lat. *Hominid*) denen canlı cinslerinden bir tür, sınırsız denebilecek bir bellek, çağırışım, karşılaştırma ve yargı verme yetileriyle donanmış bir neokorteksin eşgüdümünde araç yapma etkinliğiyle insanlığa adımını atmıştır. Böylece bir canlı popülasyonu, uzaklıkları milimetrik incelikte saptamamızı sağlayan gözler ve bazı nesnelere sınırsız kavrayıp, öteki nesnelere istediği yönde biçimlendirebilen ellerle gözlere eşgüdümlü komutlar veren beyine sahip olarak İnsan (*Homo sapiens*) türüne atlayıp, kültürel evrimi başlatmıştır.

Maddesel araçlar-simgesel araçlar ve imge-simgesimge ayrımı

Kültürel evrimin eşğine, doğada hazır nesnelere yararlanarak "araç kullanan" ve kafasında

Çizelge 1. Yaşam/geçim/üretim biçimleri ile düşünüş biçimleri bağlantısı

doğanın, canlıların ve insanların bire bir "imgelemini" bulundurup, işleyen canlı ile varılmıştır. Bu işi, kullanacağı maddesel araçlara istediği biçimleri vererek "araç yapan" ve kafasında nesnelere bire bir karşıtı (değiştirilemez) imgeler kadar, imgeleri değiştirip, doğada bulunmayan "simgeler" yaratarak, simge işlemeyle sürdürmüştür. Demek ki insan, maddesel araçlar kadar, simgesel araçlar yapıp yaratan ve bu araçlarını değiştirip geliştirebilen bir (özel) canlı türüdür. Söz konusu simgesel araçları insanı (eylem, gözlem, deneyim, bilgi birikimi yoluyla) doğayı kavrayabilen, olanları anlayabilen, olacakları kestirebilen, özetle "bilen özne" konumuna yükseltmiştir. Yapıp değiştirdiği maddesel araçlarına koşturarak, onların kafasındaki simgesel karşılıkları da giderek hızlanan bir artış ve karmaşıklaşma süreciyle değişip gelişmiştir: Bugün varılan nokta bir TV kanalının ya da internetin, dünya çapında örgütlenilip bütünleştirilmiş karmaşıklıkta maddesel altyapısı ile onunla iletilen en yalından (örneğin, Hıristiyanlığı simgeleyen Haç'tan) en karmaşığınaya (örneğin, bir TV kanalında durmaksızın yinelenen Kabe çevresinde bir burgaca kapılmış gibi dönüp duran Hacı adayları seli görünümü) simgesel araçlardır. Fizik kuramları kadar, dinsel inanç dizgeleri de bu en karmaşık simgesel araç takımlarından biridir.

Simgesel araçların özgürleştirici ve tutsaklaştırıcı kullanımları

Burada simgelerle ilgili birkaç noktaya ilgi çekmek gerekecek. Birincisi insan, nesnelere evreni kadar, aynı anda kafatasının çeperleri arasındaki simgeler evreninde yaşayan bir canlıdır. Hatta insanın, bu simgeler kanalıyla, hem geçmişte (geçmişin anıları ortasında) hem de gelecekte (gelecekle ilgili umutlar, korkular içinde) yaşayıp, ona göre düşünüp davrandığı söylenebilir. İkincisi, maddesel ve simgesel araçlar donanımının yeterli olmadığı koşullarda insan, nesnelere (gerçekler) evreninde çözemediği sorunlarını, simgeler (düşler) evreninde çözme eğilimine girip, kendini umutlara kaptırabilir. Bunun en bildik örneği, bir sorununun nesnesini etkileyemeyen insanın, onun simgesini etkileyerek, nesnesini (istediği yönde) etkileyebileceği inancına kapılabilmesidir: "Düşmanına dış geçiremeyen insanın, onun kuklasına şiş geçirecek" ondan kurtulacağına inanabilmesi, neredeyse evrensel bir psikolojik olgudur. Üçüncüsü ise simgelerin, özgürleştirme kadar (insanın birilerini, hatta kendini) tutsaklaştırma yönünde kullanılabilen araçlar olmalarıdır. İnsanın, kullandığı araçların biçimini (önce kafasında tasarlayarak) değiştirmesi, araçlarının etkililiğinin artırılmasıyla sonuçlanabilir.

Ki bu insanın doğanın olumsuzluklarından kurtulma yolunda özgürleşmesinin kapısını açmıştır.

Öte yandan, imgeler ile nesnelere ve olayların bire bir karşıtılığında farklı olarak, simgelerin, doğadaki karşıtılarından farklılaştırılabilmesi, simgeler evreninde de özgürleşme, düşüncelerin özgürleşmesi demektir. Ancak simgelerin nesnelere özerkleştirilmesinin bir bedeli vardır: nesnelere ile simgelerinin, olaylar ile simgesel karşılıklarının, kısacası gerçeklik ile düşüncelerin bağının koparılması, yıkım getiren sonuçlara yol açabilir. Düşüncelerin, gerçeklikle bağını koparıp alıp başını gidebilmesi, insanı tanrıya, idealist felsefelerdek götürebilir. Bu durumu dinsel inançlardan alınabilecek somut bir örnekle açıklanabilir: Doğada insanlar ve şahinler vardır. Kafalarda onların simgeleri. Doğada bir insan ile bir şahin hiç bir zaman bir araya gelip çiftleşmez. Ama insan, imgelemeyle, kafasında onların simgelerini bir araya getirip, şahin başlı, insan bedenli Tanrı Horus'u yaratabilmiştir. Onun ruhunun Mısır yöneticilerinin bedenine girip onları tanrı yöneticilere dönüştürüldüğüne inanılabilmiştir. İnsanlar, düşünceler evreninde bu inancın, nesnelere evreninde bu inançla bağlandıkları Mısır yöneticilerinin kölesi kılınabilmiştir. Çünkü "maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda zihinsel üretimin araçlarını da emrinde bulundurur" (Marx ve Engels, 1992).

Tanrılar, tanrı krallar, tanrı vekili yöneticiler ne zaman nereden çıktı?

Mısır Firavunlarından Roma İmparatorlarına tanrı sayılan yöneticiler, neyin nesidir? İnsan korteksinin simge yaratıp, işleme yetisinin sınıfsal, kişisel çıkarlar yolunda kullanılmasının ürünüdür. Bu yolda düşüncenin, gerçekliğin tepetakla algısının yaratılacağı biçimde kötüye kullanılmasıdır. Bunun belki ilk örneği de Sümer'in ilk sınıflı, uygar, devletli toplumlarından birinde, Ur kent devleti Kral Mezarları'nda verilmiştir. Arkeologlar burayı kazınca, ölen yöneticiye hizmetlerini sürdürmeleri için aynı tarihte onunla birlikte aynı mezara gömülen (kadınları, hizmetçileri, savaş arabasının sürücüleri, köleleri, korumaları, müzikçileri olarak) 58 insan yanı sıra, savaş arabasının ve arabanın atlarının kalıntılarıyla karşılaşmışlardır (Wooley, 1965; Şenel, 1995). Tanrı krallık Sümer'de yerini, "Tanrı vekili krallık" (Ensi) anlayışına bırakmış, ama Mısır'da kurumlaştırılmış, kalıcı olmuştur. Tanrı vekili yöneticilik anlayışı ise, İslamla geçip saltanatını "Allah'ın gölgesi" (Ar. Zillullah) Halife Sultan'a dek sürdürecektir.

Sanal özneler, saygın sanal özneler ve sanal aşkın özneler

Tanrı krallar, tanrı vekili yöneticiler, aşkınözneleştirilmiş gerçek öznelerdir. Tanrılar (tektanrı içinde) ise gerçeklikle hiçbir ilişkileri bulunmayan "sanal aşkınözneler" olarak nitelenmelidir. Sanal aşkınözneleştirme ilk sınıflı toplumlarda görünürse de sanal özne yaratma süreci daha öncelere (sınıfsız topluluklara) dek gider.

İlki, olasılıkla "totemcilik" idi. İlkel topluluğun insanı, bir ara, topluluğunun kendinden önceki varlığı ile kendinden sonra da sürece varlığının bilincine varmış olmalı. O zaman topluluğunu, seçilen, çoğun hayvan olan bir "totem ata" ile özneleştirmiştir. Böylece, kafalarda "yanlış bilinçlilik" ürünü bir "sanal özne" yaratılmış olur. Sanal öznelerin, belki onun kadar, belki ondan da eskisi, yeterli kültürel evrimsel birikim düzeyine varmamış toplulukların insanının, bilen özne ile bilinen nesne ayrımı yapamamasından kaynaklanır. Sonucu, insanın antropomorfizm ürünü bir doğa anlayışı edinmesi olmuştur. Antropomorfizm (insanbiçimcilik) canlı, cansız birçok doğa ögesini, insanın, kendi gibi duygulu, düşünen, hatta erekli varlıklar sanmasıdır. Ki bu da sanal özne yaratmanın bir yolu olarak kültürel kalıta girmiştir. Üçüncüsü, avcı toplayıcı balıkçı (üretim öncesi) toplulukların üyeleri arası eşitlikçi ilişkilere karşın, doğan statü (sınıf değil konum) farklılaşmasıdır. Bunun ürünü olarak, av önderi, sihirci-sağaltıcı, şaman, hatta geniş aile içinde patriark gibi yüksek konumlu kişiler arasında, sıra dışı (ya da sıra dışı korku salmış) birinin öldükten sonra da topluluk üzerindeki (olumlu, olumsuz) etkisinin süreceği inancıdır. Ölünün sanal (bu kez fazladan bir de saygın) özneleştirilmesidir bu "sanal saygın özne yaratma" süreci. Arkeolojide (mezarlarda) pek çok kanıtını gördüğümüz sıra dışı gömüleriyle (patriarşinin ürünü) "ata kültü" de sanal saygın özne yaratmanın bir (dördüncü) yolu olmuştur. Günümüze dek gelen "atalara saygı" onun kültürel evrimsel kalıntısıdır.

"Venüsler", toprak ana, ana tanrıça: Zamanımızdan yuvarlak 40 binyıl ile 20 binyıl öncesi arasında, son buzul çağı Avrupa'sında yaşayan topluluklar, gerilerinde şaşılmalı "simgesel araç" takımları bırakmışlardır. Söz konusu araç takımları, Buzul Çağı mega faunası otobur sürülerinin asalakları olarak, tarihçilerce "uzman avcı" nitelenen bir yaşam ve geçim biçimi kültürü ürünüydü. Bu kültürden arda kalan "kaya resimleri" av sihiri törenleriyle ilişkilendirilir. O resimlerin hayvan biçimli tanrılara tapınmanın ipucunu vermeyeceği, uzmanlarınca yazılıp

söylenmektedir. Aynı kültürün el kadar küçük kadın yontu ve gravürleri ise ne dinin, tapınmanın, ne matriarşinin kanıtları sayılmaktadır. Tarihçileri arasında ağır basan görüş, bu topluluklarda avcılığın yol açtığı "doğum darboğazı" sorununu simgeler evreninde olsun aşma girişimidir. Özgül olarak belirtilirse, "doğurganlık muskaları" işlevi gören "Venüsler" denen yontucuklardır. Onları da "sanal özneler" sayılabilir. Ava katılmayan (toplayıcılığı üstlenmiş) kadının toplumdaki konumu, avcı erkeğinkinden daha saygın olmasa gerek. Dolayısıyla, kadınların topluluklarında "doğum aracı" denebilecek bir konumda bulunmaları, simgelerinin (değil, tanrıça) "saygın sanal özne" sayılması bile uygun yorum değildir.

Sihirsel düşünüş-dinsel düşünüş ayrımı: Gerek kaya resimleri, gerek "Venüsler", bir inançtan başlatılan tümdengelim mantığıyla üretilmiş dinsel düşünüş ürünü aşkınözneler değildir. Analoji (benzeme) mantığıyla işletilen sihirsel düşünüş (simgesini, benzerini etkileyerek nesnesini, gerçekliği değiştirme girişimi) ürünleridir. Üyeleri arası (insan-insan) ilişkileri eşitlikçi ilkel topluluk insanı, bu alışkanlıkla, insan-doğa ilişkilerini de eşitlikçi bir anlayışla yaklaşır. Öznelik tanıdığı doğa öğeleri karşısında da eğilip, bükülüp yalvarmaz. Bu toplulukların sihirci-sağaltıcısını sınıflı toplumların dincisinden ayıran, doğa güçlerine ya da herhangi bir sanal özneye tapınmamasıdır. Onları, sihir (büyü) yoluyla, herhangi bir şey yapmaya ya da yapmaya, denebilir ki zorlamasıdır.

Sihirsel düşünüşten dinsel düşünüşe geçiş: Kadının, kültürel evrimde, buzul çağı sonrası iklim ve çevre koşullarında, toplayıcılıkla edindiği deneyim ve bilgi birikimi yabana atılmamalı. Çünkü onu kullanarak yabancı tahılları evcilleştirip, insanlığı asalaklıktan üreticiliğe geçiren kadınlardır. Üretime geçildikten sonra da kültürel gelenekte varlıklarını sürdüren Venüsler'in, işlev değiştirerek, kadının bu saygınlığını yansıtan simgeleri olarak (kemik ve fildişi yerine kilden yapılarak) "saygın sanal özne" konumuna yükselttikleri söylenebilir. Ancak, tehlikeli avcılığın ve doğum darboğazının söz konusu olmadığı bitkisel besin üretici topluluklarda "Venüsler" adının da değiştirilmesi gerekir. Avcılık döneminin Venüsler'i, tarımın ilk biçimi "çapa tarımı" döneminde (toprağı işleyen kadının doğurganlığına benzetilerek) "Toprak Ana" inancını simgeleme yolunda kullanılmış görünürler. Dolayısıyla söz konusu yontucukları, üretimin direksiyonunun saba tarımıyla ve büyük sulama tarımıyla (İ.Ö. 4.-3. binyıl dolaylarında) erkeğin eline geçene dek insan

kafasının "saygın sanal özneler" yaratma ürünleri sayılabilir.

İlkel topluluktan uygar topluma geçişi hazırlayan bitkisel ve hayvansal besin üretimi dönemi, kafaları, aşkınöznelere varacak "saygın özneler" yanı sıra, ölümden sonraki yaşam ve yoktan var olma inançlarına da hazırlamıştır: Avcılık döneminde, ilginin, ölüp yok olan hayvanlarda toplanmasından farklı olarak, ilgisi ve bilgisi bitkiler dünyasına odaklanan insan, bitkilerin sararışını, sonul yok oluş saymayacaktır. Tohumlarının yaşamlarını toprak altında sürdürüşüne ve baharda yoktan var olmasına çıkışlarına bakması kafaları, ruhun ötedünya yaşamına inanmaya hazır bir kıvama getirecektir.

Sınıflı toplumda aşkınöznelerin kafada yaratılması: Sınıflı toplumla birlikte, bitkisel ve hayvansal besin üretimiyle ilişkili (güneş, toprak, su, gök, fırtına gibi) doğa güçlerinin (çalışmayan çalıştıran efendilerden, buyuran yöneticilerden esinlenilerek) saygınlıktan da öte (insanüstü) konuma yükseltilmeleriyle "aşkınözneleştirilmesi" gerçekleşir. Aşkınözneleştirme işlemi, tanrıların (kafada) yaratılmasını, tapınmanın (boyun eğmenin) kurumsallaştırılmasını, dinin örgütlenmesini başlatmıştır: İşte o zaman, erkek tanrılar ve baştanrılar yanı sıra, kültürel evrim sürecinde Venüs, Toprak Ana yontu ve çizimlerine (tanrıların eşi, dostu, kızı olarak) Ana Tanrıça'yı simgeleme işlevi verilecektir.

Tarımsal üretim pratiğinin bilimsel düşünüşe yetersiz kalıp sınıflı toplumun dinsel düşünüşüne yöneltilmesi: Bütün bunlar, insanlığın maddesel ve simgesel araçlarının (kültürel) birikiminde ve evriminde tanrılara inancın ve din kurumunun, uğranması kaçınılmaz bir evrimsel konaklama noktası olduğunu göstermektedir. Öte yandan, bu konağı aşmayı getirecek etmenler de iş başındadır. Tarımsal üretimle doğayla ilişki (asalak avcı toplayıcı etkinliklerinin rastlantısallığından kurtulup) düzenli bir biçim almıştır. Neler olur, neler yapılırsa verimli bir ürün alınacağı anlaşılacaktır. Bu, neden-sonuç bağlantılarının bilincine varma yoluna girmektir. Nedenleri etkileyerek sonuçları bilme ve belirleme olanağı doğmuştur. Böyle bir yolda insandan beklenen, bitkisel ve hayvansal besin üretiminin (büyümenin, üremenin, hastalanmanın, ölmenin) çoklu nedenleri ve karmaşık sonuçları arasında, uzun da olsa sinama, yanılma, düzeltme süreçleriyle istenen ya da istenmeyen sonuçlarla ilişkili nedenleri ayıklayabilme yeteneğine kavuşmasıdır. Ki bu da bilimsel düşünme ve bilimsel

pratik anlamına gelir. Ne olmuştur da insanlığın kültürel evrimi, bunun tam tersine yönelmiştir? Hem cansız doğa, hem canlılar (bitkiler, hayvanlar, insanlar) hem toplum olaylarının yaratılışçı, ereksellikçi, yazgıçı, katlanıcı, ötedünyacı, ruhçu, aşkınözneci yoluna sapılmıştır?

İki ana nedenden biri, karmaşık yapıları canlılar üzerinden besin üretiminin (büyük istenç ve emek yatırımlarına karşın) güvenlik içinde yürütülebilmesi için yeterli maddesel araçlar (teknoloji) ve simgesel araçlar (bilgi birikimi) düzeyine daha ulaşılabilmiş olmasıdır. Dökülen onca emeğe ve yemekten vazgeçilip, çoğalacak diye ekilen tohuma karşın, denetlenemeyen bir doğal yıkım (kuraklık, sel, salgın hastalık) insanları açlık, hastalık, erken ölüm ile başa bırakabilmektedir. Bazen de yağışlar, güneşli günler tam zamanında gelip, bolluk yaratabilmektedir: İşte bu durumda antropomorfist algılama eğilimiyle insanlar, doğada, kendileri gibi ürülebilen ya da yok edebilen, ama insan istencinden (iradesinden) çok, daha güçlü bir istence ve erke sahip insanüstü öznelerin varlığına inanmaya hazır bir psikolojiye (umutlar ve korkular psikolojisine) kapılabilecektir.

Tam bu noktada, tarımla ilgili doğa güçlerinin özneleştirilmesinde profesyonel kapıkulu düşünürler takımı işe karışmış görünüyor. Dinci düşünürler, yaratıcı aşkınözne inancını ekmekle kalmayıp, onlara kişilik de biçeceklerdir. Tarımsal üretimle ilgili doğa güçleri, insanlar gibi üretme ve insanların ürettiklerini yok etme gücünden öte, yoktan var edebilen yaratıcı/yok edici erklere sahip kişilikler olarak sunulacaktır. Ve onlar, insanlar gibi ölümlü olmayan, ulu özneler olarak yüceltilip, kendilerine "aşkınözne" kişiliği yüklenecektir. Böylece aşkınöznelerin yarattıkları, kurdukları düzene, yazdıkları yazgıya [?] boyun eğecek, onların insanlara (ruhlarına) ölümsüzlük verebileceklerine inanılmaya başlanacaktır.

Tüm bu yorumlar "desteksiz savlar" değildir. Arkeolojik buluntulara, yazılı belgelere ve günümüze dek sürdürülen belli başlı dinsel inançların çözümlenmesine dayanmaktadır. Neolitik kültür ya da benzeri düzeyde kültürlü (tarihsel ilkel toplulukların yapı, geçim biçimi ve inançlarının rekonstrüksiyonunda yararlanılan) çağımız ilkel topluluklarıyla ilgili gözlem ve yorumlardan, devlet öncesi "şeflik" düzeyinde örgütlenmelerden ve "erken devlet" örneklerinden destek bulmaktadır (**örneğin, bkz. Sahlins, 1974; Claessen ve Skalnik 1993; Oppenheimer, 2005; Şenel 1995**).

Yöneten-yönetilen farklılaşmasıyla devlete ve dinsel ideolojiye varan gelişmeler

Sınıflı, devletli, ideolojili kentli (medineli) uygar (medeni) toplum, ilkel topluluğun eşitlikçi yapısının uğradığı bir dizi (ekonomik, toplumsal, siyasal, düşünsel) farklılaşmaların ürünü olarak ortaya çıkmıştır.

Yerleşik çiftçi-göçebe çoban savaşı ilişkileri

Farklılaşmalar dizisini, ekonomik bakımdan kendine yetersiz (hayvansal besin üreticisi) savaşçı bir yaşam biçimine sahip göçebe çoban toplulukların, yerleşik çiftçilerin ambarlarını yağmalama, onların toplumsal artı üretme gizilgüçlerini zorlama amaçlı fetihleri tetiklemiş görünüyor. Çünkü, ilkel topluluğun, av önderi, sihirci-sağaltıcı, şaman gibi kimselerin saygınlığında yansıyan statü (konum) farklılaşmasından öte bir farklılaşmaya (sınıf farklılaşmasına) kapalı, "eşitlikçi kararlı denge yasası"² içinde yinelenen yapısı, kültürel evrimlerinin iç dinamikleriyle sınıflı topluma geçmelerine elverişli değildi.

Fetih-katmanlaşma-kentleşme

Tarihte Eski Dünya'nın ve Yeni Dünya'nın birçok yerinde görülen, çeşitli zamanlarda yinelenen bir senaryoyla, göçebe çoban kabilelerin şeflerinin, konfederasyon oluşturup, yerleşik çiftçi topluluklara ve uygar kentli toplumlara yağma ve fetih akınlarından biri (belki ilki) Mezopotamya'da (İ.Ö. 5. binyılda) gerçekleşmiş olabilir. Yağma sonrasında yaylalarına, göçebe yaşam biçimlerine geri dönmeyip yerleşmeyi seçen, ilerde "Sümerler" denecek bir halk (ya da halklar) yerleşik çiftçileri tarım ürünleri üzerinden haraca bağlamıştır.³ Böylece başlayan toplumsal yapıdaki farklılaşmanın sonucu, toplumsal katmanlaşma olmuştur. Eridu'nun, İ.Ö. 5000 dolaylarında, Basra Körfezi'nin neredeyse kıyısındaki bir köyün kalıntıları üzerinde, sunağıyla, surlarıyla bir kentin kurulacağı noktaya dek genişleyip, kalabalıklaştığı saptanmıştır. Eridu gibi köylerin kentlere dönüşmelerinin gizini, içlerindeki, art arda büyütülüp bir platforma oturtulmasıyla zigurata dönüştürülen sunak temelleri vermektedir.⁴ Anlaşılan çevre köylerinden devşirilen toplumsal artılar sunakların (sonra da ziguratın) ambarlarında toplanıp, kentli kesimlerin beslenmesinde kullanılmıştır.

Tapınak ekonomisi

Sümer yazısının ve sayı dizgesinin ilk örneklerini oluşturan pişmiş toprak tabletlerin kalıntılarında anlaşılmaktadır. Arkeologları ve tarihçileri şaşırtan bir durumla, bu ilk tabletlerde, ne şiiirler, ne tarih

kayıtları, ne mitoslar işlenmişti. Onlarda tapınağa girip çıkan ve dağıtılan ürünlerin, hammaddelerin ve (bira gibi) işlenmiş besinlerin dağıtımının kayıtları bulunuyordu. İçlerinde, tapınaktan "tanrının evi", kentin çevresindeki topraklardan "tanrının tarlaları", sulama kanallarından "tanrının kanalları", hatta kentin egemeninden "tanrının kâhyası" olarak söz edilmekteydi. Öyle ki bu, sınıflı (katmanlı) toplumun ve devletin eşitsizlikçi yapısının ipuçlarını vermektedir.

Tanrıların yaratılışı

Bunun yanı sıra, tabletler üzerindeki terminolojinin gelişmesinden, aşkınöznelerin (tanrıların) yaratılışının ipuçları bile yakalanabilir. Gerçekten, tabletlerde "ingir" sözcüğü, hem gökteki yıldızlar hem de tanrılar için kullanılmıştır. Bunun anlamı ne olabilir? Göçebe çoban topluluklar, sürülerini (günün sıcağında değil) gecenin serinliğinde otlaktan otlağa sürerlerken, yıldızların yön göstericiliğini kavramışlardı. Bu iş, gök cisimlerinin mevsimlik devinimlerini de öğrenmelerini gerektirmiştir. Söz konusu devinimlerine bağlı olarak mevsimlerin birbirini (bir yazgı gibi) değişmez bir sırayla izlediğini anlamaları, içlerinden kimilerini, astronomi bilginlerine benzer bir konuma getirmiştir. Bu kimselerin, topluluklarının Dicle Fırat vadisinin güneyine yerleşmeleri üzerine burada angarya emekle sulama kanallarının açılmasını örgütlemeleri yanı sıra, gök bilgilerini bir "tarım takvimi" geliştirmelerinde kullandıkları anlaşılıyor. Böyle koşullarda hem tarımsal verimliliği artıran hem kendilerine saygınlık kazandıran bilgilerinin kaynağını, meslek gizlerini ele vermeleri beklenebilir. Bilgilerini insanüstü özneler saydıkları ve doğa güçlerini temsil eden yıldızlar ile (tanrılarla) iletişim kurmalarından edindiklerini söyleyip yazmış (belki buna kendileri de inanmış) olabilirler. Bu gelişmeler, üretim araçlarını (kollektif) denetleme, toplumsal artıyı toplayıp tapınaklarda, kendilerini besleme yükünden kurtarıp ürün işleme, mal yapımı alanlarında çalıştırdıkları kimseleri besleyip, onların sayılarını artırmada, tapınağın ve kentin hammadde gereksinimlerini (savaşçıların desteğiyle) kent ve ülke dışından sağlayacak tapınağa bağımlı tacirleri ve savaşçıları edinmede kullanabildiler. Böylece, çiftçilerin yanında zanaatçı ve tacirlerin, koruyucu/savaşçı kesimlerin ve hem tapınak hem kent yönetimini üstlenmiş (olasılıkla şamanlıktan dinciliğe dönüşmüş) kesimleriyle toplumsal farklılaşma (ve ona koşut eşitsizlikçi ilişkiler) alıp başını gitmiştir.

Ekonomik-toplumsal-siyasal farklılaşmalar

Sonuç olarak, uygar toplum, iç içe gelişen ekonomik (çalıştıran-çalışan) toplumsal (efendi-köle,

serf) siyasal (yöneten-yönetilen) farklılaşmalarının ürünü olarak doğmuştur. Bu farklılaşmalarda çalıştıran, efendi, yöneten rollerini dinciler (din adamları) oynamıştır. Bu yüzden yönetim biçiminin, (söylenegeldiği gibi teokrazi değil) "klerokrasi" (dinciler yönetimi) olarak nitelemek daha doğrudur. Egemen katman kadar yönetici kadroları da dinciler oluşturmuştur. Ancak dinciler, (daha sonraları ve günümüzde olduğu gibi yalnızca düşünceleri değil) üretimi de denetleyip yönetmişlerdir.

Düşünsel farklılaşma:

Düşünce üreticileri-inanç tüketicileri

Farklılaşma yönünde uzmanlaşma eğilimi, dinciler katmanı içinde de işleyip, onları, tapınağın üretim işlerini denetleyenler ile kent devleti toplumunun üyelerinin (yönetilenlerin, uyrukların) düşüncelerini/inançlarını denetleyen uzmanlık kesimlerine bölmüştür. Ki bu, "düşünsel farklılaşma" olarak nitelenebilir. Ortaya, tapınaktan beslenen tam zamanlı profesyonel bir düşünce/inanç üreticileri kesimi çıkmıştır. Karyerlerine "tarım takvimi" geliştiren astronomi bilginleri olarak başlayan bu kesim, gök cisimlerinin deviniminden, doğanın, ona bağımlı tarımın yazgısını okumakla kalmamışlardır. Yöneticilerin, toplumların, kent devletlerinin, hatta kişilerin yazgılarını (geleceklerini) okumaya kalkınca, astronomiyi astrolojiye dönüştürmüş olacaklardır. "Tanrı" aşkınöznesi kadar "yazgı" kavramı, bu dönüşümün ürünü olup, dinsel düşünüşün dayandırılacağı sütunları dikmiştir. Ancak, dinsel ideolojinin bu sütunlar üzerine oturtulacak kubbesini "yaratılış mitosunu" oluşturup, onunla din kurumu tamamlanmış olur.

Yaratılış mitosunun tohumunun atılması

Yaratılış mitosuyla tarımla ilgili doğa güçleri aşkınözneleştirilirken, onların kişiliklerinin biçilmesinde uygar, eşitsizlikçi toplumun egemen katmanlarından ve yönetici kadrolarından esinlendiğini belirtilmişti. Öyle ki tanrılar, kurultaylarıyla (örneğin, Anunnaki) vezirleriyle (örneğin, Mummu) kurultay kararlarını uygulayan yürütme erki verilmiş (örneğin, Enlil) tanrılarıyla, danışmanlarıyla (örneğin, Enki, Sami dilindeki adıyla Ea) bir devlet gibi örgütlendirilmişlerdi (bkz. McNeill, 2013:37-38).

Yaratılış mitosunda üretenlere, çalışanlara, yönetilenlere verilen rol, insanın yaratılış amacının gereği olarak, (toplumdaki üreten, çalışan, hizmet eden çiftçi, zanaatçı, köle, serf gibi kimselerin) tanrılara hizmetçilik, kölelik, kulluk etmeleridir. Bu, sıradan bir çalışan-çalıştıran işbölümü değildir. Onun, mantıksal uç noktasına götürülerek, yaratan-yaratılan

farklılaştırmasının bir sonucu olarak, insanın bilinen evrenin tek bilen, yaratıcı öznesi olma yetisinin elinden alınmasıdır. Alınıp, bilen öznel rolünün (her şeyi bilen özne, Lat. *omniscience* olarak) mutlaklaştırıldıktan sonra, tanrılara sunulması, insanın öznelikten düşürülüp, araçlığa indirilmesidir. Öyle ki insanın, kendini kendi yararı yönünde yönetebilecek akıldan bile yoksun sayılıp, tanrının yönetimine (buyruklarına) koşulsuz teslim olmasının istenmesidir.

Gönüllü kulluk

Bütün bu karmaşık, incelikli senaryo ile güdülen amaç, toplumdaki çalışan-çalıştıran, efendi-köle, yöneten-yönetilen eşitsizlikçi ilişkilerinden esinlenilerek, "tanrı-kul" eşitsizlikçi ilişki örneği kalıbının dökülmesidir. Onunla, tanrılarının (yokluğunda) sözde vekillerinden, sözcülerinden, kâhyalarından ve onların içinden çıktıkları, çıkarlarını temsil ettikleri egemen katmanlardan yana işleyen eşitsizlikçi ilişkileri yeniden üretmektir. Böylece (zor, şiddet yanı sıra) "gönüllü kulluk" (yaradınının varlığına inanç, buyruğuna boyun eğme) yoluyla eşitsizliği daha da keskinleştirmektedir. Bunun, çıkarları birbirinin çıkarlarına zıt sınıfları, zor yanı sıra inançla bir arada tutma işlevi gören bir "dinsel ideoloji" oluşturulduğu söylenebilir.

Dinin bu ideoloji niteliği, yönetimin dincilerden savaşıncıların denetimine geçişiyle daha belirginleşir. Sonuçta dinin, kesin ve kalıcı bir egemen sınıf ideolojisi biçimini aldığı görülecektir.

Yönetimin dinci yöneticilerden savaşıncı yöneticilere geçmesi

Arkeolojide tapınak kalıntıları yanı sıra (İ.Ö. 3. bin yıldan kalma toprak katmanlarında), saray temelleriyle karşılaşılması, böyle bir siyasal erk aktarımının ipucu sayılmaktadır.

Ensi'den Lugal'e: Bunu destekleyen bir olguyla, tabletlerde kent devletleri yöneticilerinin sanı (*ensi* yerine) güçlü kişi [erk sahibi] anlamına gelen *lugal* olarak geçmeye başlar. Tüm ipuçları, başdinciye bağlı komutanların zamanla bağımsız yöneticiler durumuna geldiklerini gösterir yönde. Örneğin, Lagaş kent devletinin (İ.Ö. 2470 dolayları) yöneticisi Ur-Nanşe'nin sanınının, başdincilerinki gibi *ensi* olduğu bilinirken, ondan sonrakiler (Lugalzaggisi gibi) *lugal* sanını kullanmaya başlar (bkz. Şenel, 1995). Lagaş kentinin (İ.Ö. 2415 dolayları) yöneticisi Urukagina, bir devrim ya da darbe sonrasında yasalarını anımsatan durumla, kendisinden önceki dinci yöneticilerin ve din görevlilerinin yoksul

halkı, din hizmetleri yoluyla ya da eşeğini kendilerine çok ucuza satmaya zorlama gibi yollarla soymalarını önleme gerekçesine dayandırdığı "Urukagina Reformları" olarak bilinen yasalar çıkarmıştır (öyle ki bu, kafalarda Cumhuriyet sonrası yöneticilerinin Osmanlı dinci ve yöneticilerine sözel saldırılarını çağrıştırmaktadır).

Bu duruma varan gelişmeler şöyle bir süreç işlemiş olabilir: Kent devletleri arası su denetleme (kanallar) ve egemenlik kurma savaşları ile barbar saldırılarına karşı korunma sorunları, savaşçıların ve dinci yöneticiye bağlı başkomutanın önemini ve erkini artırmıştır. Tapınak depolarında toplanan artının ne kadarının din işlerine, ne kadarının savunmaya ayrılacağı (çağımız TC'sinde bütçe pazarlıklarında olduğu gibi) sürtüşmeye yol açmıştır. Koruma birliği yönetime el koymuştur. Dinciler bunu, tanrıya karşı çıkma, tanrının yönetimine başkaldırma saymışlardır. Dolayısıyla savaşçıların yönetimini din dışı ve yasadışı (gayrimeşru) görüp gösterme eğilimindedirler. Elleri ve uyruklarından, tanrıya olan vergi borçlarını yeni yöneticilere vermemelelerini isteme kozu vardır. Yeni savaşçı (asker-kral) yöneticilerin elinde ise silah! Sonunda dinciler ve tapınakları, Fransız Devrimi sonrasındakine benzer biçimde, ortadan kaldırılmadığına göre, üstü örtülü bir uzlaşmaya varılmış görünüyor. "Artık kenti (toplumu) yönetemezsiniz (o bizim elimizde) ama tapınaklarınızı ve tapınak tarlalarını, serflerini, kölelerini, hizmetçilerini yönetmenize, kendi yöneticilerinizi seçmenize izin verebiliriz" demiş olabilirler. Dahası, "buna karşılık siz de "yönetimimizin dine, dinsel yasalara aykırı" olduğu yaygarasını kesmelisiniz. Hatta, başta kentin koruyucu tanrısı olmak üzere, tanrıların bizi, kullarını yönetmekle görevlendirip, yeryüzündeki vekilleri olarak atadıklarını söylerseniz, aramızda hiç bir sorun kalmaz. Birlikte gül gibi geçinir gideriz." diye eklemiş olamazlar mı?

Elimizde elbette böyle bir uzlaşmanın yazılı olduğu tabletler yok. Belki böyle bir görüşme ve açık uzlaşma hiç bir zaman yapılmamıştır. Ama zaman içine yayılan sürtüşmeler ve kurulan güç dengeleri, buna benzer bir durumun doğduğunu gösteriyor. Daha sonraki tarihler boyunca söylem kadar, tapınak mülklerinin vergiden, personelinin savaştan bağışık tutulması, tapınakların bir tür özerkliği, çağımıza kadar "dinsel vakıflar" olarak gelebilecek bir geleneğin başladığını gösteriyor. Hatta, Türk-İslam biresimi ideolojisinin bu gelenek doğrultusunda geliştirilmiş dahi olabilir.

Devletin baskı aygıtları ile ikna aygıtları ayrışması

Bu toplum bilimsel olguyu Althusser, "devletin baskı aygıtları ve ideolojik (ikna) aygıtları ayrımını ve bunların devlet içinde birliğini, üst kuramsal düzeyde saptamıştır (bkz. Althusser, 1978). Demek ki dinciler, toplum yöneticiliğini bırakmak zorunda kalıp, düşüncelerin/inançların yönetimini ve denetimini, dolayısıyla egemen sınıfların ve egemenlerin savunmanlığını (avukatlığını) üstlenmişlerdir. Egemen sınıflar da, (Fransız Burjuva, Sovyet Proletarya devrimleri sırası kısa süreler dışında) dincilerin gönlünü hoş edip, onlar için giderek daha büyük ve süslü tapınaklar yaptırmaya başlamışlardır. Ordu-dinciler arası ilişki, iki yanın da toplumu tek başlarına yönetip, ötekinin desteğini bekledikleri bir "düşman kardeşler" sürtüşmesidir. Bunun sonucu, ilk sınıflı toplumun yöneticileri olan dincilerin, sınıflı toplumlar tarihi boyunca toplumu doğrudan yönetme istek ve savlarından hiç bir zaman vazgeçmemeleri, her fırsatta bu yolda örgütlenip girişimde bulunabilmeleri olacaktır.

Kenttanrıçılıktan tektanrıçılığa

Din, insanlığın ilk sınıflı toplumları olan Sümer kent devletlerinde, kentin koruyucu bir tanrısının bulunduğu inancıyla "kentanrıçılık" biçiminde başlamış toplumsal kurumdur. Ayrıntılarına girmeden onun, bir kent devletinin komşu birkaç kentin yönetimini ele geçirmesiyle oluşan (kenti aşan, teritoryal) yerel devlete geçişle, kentlerin koruyucu tanrılarının bir araya getirildiği "çoktanrıçılık" biçimine evrildiği söylenebilir. Tüm Sümer'i kapsayan siyasal bütünleşmeler dönemine koşut dinsel bütünleşmelerle bir tanrılar panteonu oluşturulmuştu. Böylece, yönetimde birliğin vurgulandığı "baştanrıçılık" önem kazanmıştır. Bu durumu dünya tarihçisi McNeill (2013:38) şöyle özetlemektedir: "Böyle kişileştirilmiş doğa güçlerinin, yani tanrıların ya da tanrıçaların her biri, Gök Tanrı Anu'nun yönettiği bir siyasal toplum içinde yerlerini alırlar. Her yıl, Yeni Yıl'ın kutlandığı günde, büyük tanrılar [aslında, büyük kentlerin koruyucu tanrılarının tapınaklarının temsilcisi olarak din görevlileri] o yıl ne olacağını kararlaştırmak için [Sümer'in dinsel başkenti Nippur'da]⁵ toplanırlar... o yılın yazgısı kararlaştırıldıktan sonra [olanlar tanrıların olacaklarla ilgili istençleri ve kararları olarak gösterilip yazıya geçirildikten ve bunlara bakılarak gelecek yıl için olabilecekler hakkında yuvarlak deyişlerle önbilicilikte bulunulduktan sonra] artık bir tanrı bile; onu [yazgıyı] değiştiremez. Fırtına ve Gökgürültüsü Enlil, tanrıların istencinin baş uygulayıcısıydı... verilen

cezaları [ve dağıtılacak ödülleri] o gerçekleştirdi... Tanrı'nın her gün [adak ve kurbanla] beslenmesi, eğlendirilmesi, övülmesi gerekiyordu... Olabilecek her şey için elde hazır bir açıklama bulunuyordu. Daha önce duyurulmamış bir yıkım gelmişse, bu tanrının halkını [yersarsıntılarında olduğu gibi, önlem almasına zaman bırakmadan şiddetle cezalandırmak için] uyarmak istemediğini gösteriyordu. Böyle bir inanç sistemi, çok güçlü olduğunu kanıtladı. Mezopotamyalı rahipler, uygar toplumun tarihinin başlarında ortaya konan düşünceleri ve törenleri üç binyıl boyunca izlemeyi sürdürdüler." [Sınıflı toplumun, onu izleyen ve günümüze dek uzanan iki binyılı boyunca da din kurumunun, dinsel inançların ve dinsel düşünüşün egemenliği sürdürülebilecekti].

Çoktanrıçılıktan tektanrıçılığa geçilemeyeşi:

Dinsel ideolojinin işlevi (dinci ideologların elinde) sınıflı, eşitsizlikçi toplumsal düzeni anlamak, anlatmak, açıklamak (etik alanda) aklamak idi. Bu yoldaki açıklamaları, ekonomik, toplumsal, siyasal gelişmelere koşut olarak geliştirilmeliydi Mezopotamyalı dinciler bunu büyük ölçüde başarmışlardır: Tek tek kent devletleri döneminde her bir kent devletin bir koruyucu tanrısının ve o tanrının tarlalarının, evinin, kanallarının ve hizmetçilerinin bulunduğu söylenmişti. Bir kent devleti yöneticilerinin öteki birkaç kenti ele geçirip yönettikleri dönemde "çoktanrıçılık" (tanrılar arası bu yönde evlilikler, ilişkiler kurulan mitoslar üretilerek) ekonomik, toplumsal, siyasal gerçekliğe yaklaştırılmıştı. Aynı dili konuşan tüm kent devletlerinin birleştirilmesiyle, başkent tanrısı, "baştanrıçılık" olarak nitelenebilecek bir ideolojik gözden geçirmeyle baştanrıçılığa yükseltilmişti.

Bölgesel devletten, tüm Mezopotamya'yı kapsayan Babilonya ile imparatorluklar dönemine geçince, yaratılış mitosunda yaratıcı baştanrıların (imparatorluk başkentine göre) değiştirildiği anlaşılıyor. Örneğin, Sümerli baştanrı Anu'nun yerine (tanrı kuşakları arası bir savaş öyküsüyle), Babil'in koruyucu tanrısı Marduk geçirilmişti. İmparatorluk Asur eline geçince, yaratılış mitosunda bir düzenleme daha yapıldı, Marduk'un adı silinip yaratıcı baştanrı yerine Aşur yazılmıştı.

Bu biçimiyle dinsel ideoloji, tarihsel, toplumsal, siyasal gerçekliği (tepetakla bile olsa) yansıtıp, yeniden üretilmesini desteklemekte yetersiz kalacaktı. Çünkü yükselen, imparatorluğa başkaldırıp, onu ele geçirmeye çalışan bir kentin ya da (Persler döneminde olacağı gibi) bir halkın dincileri, başkent tanrısının

değil, varlığı kabul edilen kendi tanrılarının, dünyayı yönetmek üzere atandığını ileri sürebilirlerdi.

Bu tür savların önlenmesi için, imparatorlar kendilerinin "dört yönün" (tüm dünyanın) tek yasal yöneticisi olduklarını ileri sürmeye başlayınca, dinsel ideolojinin bu sava uydurulması beklenir: "Evrenin kaostan uzak bir düzen içinde varlığını sürdürmesi ancak onun tek bir yaratıcısı ve yöneticisi varsa olanaklıdır. Bunun gibi yeryüzü düzeni tek Tanrı'nın yeryüzünde atadığı, vekili olan tek yöneticisiyle sağlanabilir!" denebilirdi. Mezopotamyalı kapıkulu dinci ideologlar bu adımı atamadılar: Apaçık bir nedenle: bir tanrının gerçek, ötekilerinin uydurma olduğunu söylemek, öteki tanrılar tapınaklarının kapatılmasını, dolayısıyla dincilerin geçim olanaklarına son verilmesini gerektirecekti.

Dinsel düşünüşten felsefi düşünüşe geçilişi, bilimsel düşünüşe geçilemeyeşi, dinsel düşünüşün geri dönüşü

Bir üretim biçiminde, toplumsal artı belli bir kaynaktan sağılıp aktarılıyorsa, bu kaynağı (örneğin, toprağı) sahiplenip denetleyen tek bir egemen sınıf var demektir.

Tek kaynak tek inanç: Üretim ilişkileri buna göre kurulup geliştirilir. O sınıfın beslediği ideologlarınca geliştirilmiş bir dünya görüşü/ideoloji bulunur. Buna uygun olarak, ortada, belli başlı doğa ve toplum sorunlarının yanıtlandırılmasında yararlanılan tek bir düşünce, tek inanç bulunur ve o kesin, tek doğru bellenir; gerisi yanlış sayılır. Günümüzün kimi politikacılarının "Tek tanrı, tek devlet, tek millet, tek bayrak" sloganı böyle bir anlayışın kalıntısıdır. Bu olgunun altında, gördüğümüz gibi, Sümer'de uygar toplumun oluşmasında "düşünsel farklılaşma" derecesine ulaşılması yatmaktadır. İş gücü düşünce üretmek olan bir profesyonel düşünürler takımı gelişmiştir. Onların üretilen pazarladıkları düşüncelerden başka düşünce geliştirilemeyeceğine ve yaydıkları düşünceler, eleştirilmeden koşulsuz benimsenip içselleştirileceğine göre, uyruklar açısından bu bir "inanç tüketimi" sayılır. İnanç ise bir (eleştirel) düşünme eyleminden sonra ulaşılan düşünce olmaktan çok, düşünme çaba ve özgürlüğünden vazgeçmenin ürünüdür. Bu bakımdan (bir inanma hakkından söz edilebilirse de) "inanç özgürlüğü" kavramının kullanılması, olgusal ve mantıksal bir tutarsızlıktır; bir yanıltır.

İnanmaktan düşünmeye

Bu durum aynı kaynaktan yararlanan yeni bir sınıfın ortaya çıkması ya da bir başka kaynaktan (örneğin,

ticaretten) yararlanan bir başka sınıfın belirmesi koşullarında değişir. Çünkü ortada önemli doğa ya da toplum sorunlarında (iki farklı sınıfın çıkarları açısından bakılmasının ürünü) iki farklı görüş bulunacaktır: Bunların ikisi de doğru olamayacağına göre "hangisi doğru?" sorusu, inancın bırakılıp, rasyonel "düşünme" eylemini getirecektir. Bu doğrultudaki düşünüş, hatta (geçimini topraktan çok deniz ticaretinden sağlayan kentli bir kesimin (İ.Ö. 6. yüzyılda) doğmasıyla) dinsel düşünüş yanında "erken bilimsel düşünüş" de denebilecek "felsefi düşünüş" biçiminin geliştirilmesine varmıştır. Şöyle ki, belli bir konuda birbirinin zıddı iki düşüncenin de doğru olabileceğini ileri sürmek, mantığa ters düşer. Ya biri doğrudur ya öteki mi? Başka seçenek yok mu? Var: ikisi de yanlış olabilir. O zaman, "insan, aklıyla doğruyu bilebilir mi?" "Bilebilirse hangi koşullarda edinilen düşünceler gerçekliğin doğru (simgesel) karşılıklarıdır; hangileri değildir?" gibi epistemoloji (bilgi kuramı, bilgi bilim) sorunlarına dalınacaktır.

İyonya kentlerinde, kölelerin çalıştırıldığı topraklarından artı ürettiren "iyi soylu" (yani tanrısoylu) olduklarına inanılan "aristokrat" katmanın karşısında, deniz ticaretiyle ve malyapımıyla uğraşan, anaatalarını tanrılara dayandıramayan bir "sınıf" (*demos*) gelişir. Onun üyelerinin, atalarının ölümlülerden çocuk edinmiş baştanrı, tanrılar ya da tanrıçalardan geldiği inancı üzerine kurulu Homeros destanları "kahramanlarının" öykülerinin doğruluğuna inanmaları, bu kimselerin sınıfsal çıkarlarına uygun olamazdı. İnanmaları durumunda aristokratların, toplumu yönetme hak ve yeteneklerinin tanrısal atalarından kalıtılmış olduğu savlarına karşı çıkamazlardı. Onları yadsımak, yalanlamak ise, kendilerinin, dinsel inançlara ve tanrılara karşı dinsizlik ile suçlanmalarına, cezalandırılmalarına varabilirdi.

Böyle bir açmazdan çıkmanın yolunu, dinsel tartışmalara girmemekte, doğa, toplum olaylarının tanrıların istenç ve ereklerinin ürünü olup olmadığı konularına hiç değinmemekte buldular. Bu sınıftan kimseler ya da bu sınıftan yana, bu sınıfça beslenen düşünürler, ilgi ve düşüncelerini "doğa olaylarını" kavramaya yönelttiler. Onları yaratanın ve yönetenin tanrılar olmayacağı (açıklamaya kalkmadıkları) düşüncesiyle olmalı, "ana madde" olarak çevrilebilecek "*arkhe*" sorununu ortaya attılar. Ki bu dinsel düşünüşü bırakıp felsefi düşünüşü başlatmaları, felsefenin "varlıkbilim" (ontoloji) sorunuyla uğraşmaları demektir. Değişmesiyle öteki maddelerin oluştuğu bu madde neydi? Su mu, hava mı, toprak mı, ateş mi? Kısacası, tanrıların erekleri, yasaları ve buyrukları (*nomos*) yerine doğa

(*physis*=fizik) yasalarını (bu demektir ki doğadaki neden-sonuç ilişkilerini) araştırıp anlama çabasını gösterdiler.

Bu, insanın kültürel evriminin bilimsel (nedensellikçi) açıklamalar yoluna girmesi demektir. Ne var ki bu yolda, varsayılan nedenlerin, pratikte etkilenerek, istenen sonuçların elde edilip, istenmeyen sonuçlardan kaçınılabilmesi noktasına varılamadı. Bunun nedeni, kuramda kurulan neden-sonuç ilişkilerinin (köle emeğinin ucuzluğuna kapılıp) yeni üretim teknolojilerinin geliştirilmemesi, kuramların onlar kanalıyla, pratiğin sınavından geçirilmeyişiydi.

Çağımız burjuva sınıfının eline, ticaret devrimini izleyen koşullarda, endüstri devrimi sırasında, bilimsel varsayımların endüstrinin sınavından geçirilmesi olanağı geçince, bu eksik tamamlanacaktır. Böylece tam anlamıyla bilimsel düşünüşe geçilip, dinsel düşünüşün pabucunun dama atılabileceği ileride görülecektir. Ama İyonya'da ve Yunan Anakarası ya da Adalar (Kiklatlar) dünyası kent devletlerinde ontolojisiyle, epistemolojisiyle ve doğa yasaları vurgusuyla başlayan felsefi düşünüş (bilimsel düşünüş ve teknoloji kanalıyla yanlış neden-sonuç bağlantıları anlaşılıp ayıklanıp doğrularının birikmesi yolunda birikim sağlanamayınca) materyalist felsefe, bilimsel düşünüş ve üretim yerine, düşüncelerle bitmez tükenmez bir oyun biçimini alarak, idealist felsefelerin gelişmesine yol açmıştır.

Bunun yanı sıra, bir özgür düşünme değil, inanç benimsetme yöntemi olan eski dinsel düşünüş alanında, ilerde, tektanrı dinde, onun Hıristiyanlık ve Müslümanlık açılımlarında, inançlar, yaşam pratiği, doğa olayları ve rasyonel, felsefi düşünüşün karşısında, savunulamaz duruma düşülecektir. Böyle bir duruma düşülünce (önce Platon'un, sonra Aristoteles'in) rasyonel mantıklı idealist felsefeleriyle (inanç ile akıl, ilerde de din ile bilim) çelişmez" inancı sunularak din, felsefe ile (Hıristiyanlıkta teoloji, Müslümanlıkta "İlmi Kelam" ile) temellendirilip desteklenmeye çalışılacaktır.

Ortadoğu-Avrupa dinsel ideoloji geleneğine Yunan etkisi-Mısır katkısı

Yunan düşünüşünün dinsel ideolojiye bir etkisi de Yunan mitolojisinden geldi. Mısır uygarlığı ve Mısır mitolojisi ise Ortadoğu-Avrupa dinsel ideoloji geleneğine, ruhun ölümsüzlüğü, öte dünyada yargılanması, cezalandırılması, ödüllendirilmesi inançlarıyla "ötedünyacı değerler" kazandırdı.

Yunan mitolojisi, Mezopotamya uygar kültürünün mitosları ile barbar Hint-Avrupa halklarının mitoslarının bir karışımı olarak (Olympos Panteonunda) yansıtılmıştır. Bu yüzden, Ortadoğu-Avrupa dinsel düşünüşü geleneği (Mısır mitolojisinden aldığı etkilerle ötedünyacı ve tektanrıci yola yönelmişken) Yunan mitolojisi çoktanrıci (pagan) ve bu dünyacı kalmıştır.

Budünyacı Yunan mitolojisi değerleri sanıldığı gibi eşitlikçi miydi?

Yunan mitolojisinde (ki bu çoktanrılı Yunan dininde demektir) tanrıların tanrıçaların ölümlülerden çocuk edinebildikleri inancı, tanrılar evreni ile insanlar evreni arasında sınır çekilmemesinin ürünü olan, daha bu dünyacı değerleri beslemiştir. Bu yüzden, tektanrıci dinin yaratan tanrı-yaratılan kul ilişkisinden daha eşitlikçi görünür. Öyle ki İsa'nın "Tanrının Oğlu" sayılmasında Yunan mitolojisinin ve felsefesinin etkisinden söz edilir. Ne var ki gerçekliğin bir de öteki yüzü vardır: Homeros Destanları içinde yüceltilen (Akhilleus gibi) tanrısoylu "Kahramanlar" inancı, aristokratlar katmanından yana yontan bir dinsel ideoloji işlevi görmüştür: Bu inanca dayanarak toprak ve köle sahibi olup çalışmayan "aristokratlar", toplumu yönetme geleneksel haklarının ve yeteneklerinin (fetihten, şiddetten değil) tanrı, tanrıça olan anaatalarından edinilmiş, doğuştan kalıtsal özellikleri olduğunu ileri sürebilecektir. Bu, neredeyse bir kast ideolojisidir. En üstte tanrılar, tanrıçalar vardır. Onların insanlardan edinilmiş çocuklarının soyları, kuramda bir yönetici kast konumundadır. En altta tanrısoylu olmayan, kendilerini bile yönetme yeteneklerinden ve haklarından yoksun halk (*demos*) katmanı bulunur.

Mısır'ın dinsel ideolojiye tektanrıci, öte dünyacılık katkısı

Bilindiği gibi, düzenli taşkınlarının sağladığı yüksek verimlilik ve kararlılık (istikrar) ile Nil, varlığını yüzyıllarca sürdürebilen Firavun hanedanlarını besleyebilmişti. Bu koşullarda Firavunlar, yöneten-yönetilen eşitsizliğini, ölümsüz tanrı-kral (Firavun) ve onun kulları noktasına taşıyıp, bu inancı sürdürürebilmişlerdi.

Eski Firavunluk döneminde (İ.Ö. 2575-2134 arasında) yalnızca Firavun'un (içine şahin tanrı Horus ruhu girmiş) ölümsüz olduğu inancı dayatılmıştı. Orta Firavunluk'ta (İ.Ö. 2040-1640 arasında) Firavunlar, toprak soylularına ve bürokrasinin seçkinlerine ölümsüzlük bağışlayarak ya da bu bağışı

geri alarak, ölümsüzlük inancını bir siyasal denetim aracı gibi kullanabildiler. Mumyaları öte dünyada yargılanıp, günahları tüyden ağır basarsa, yüreklerini Anubis'in (çakalbaşlı tanrının) yemesiyle, ölümsüzlükten yoksun edilebiliyorlardı. Ölümsüzlük, Yeni Firavunluk döneminde (İ.Ö. 1550-1070) tüm uyruklara tanındı. Onunla birlikte, bir denetim aracı, Firavun'a bağlılık güvencesi olarak "ötedünyacı inancı" ve "ötedünyacı yargısı" da herkese getirildi. Bu inançlar ilerde tektanrıci dinsel geleneğe geçirilecekti. Tektanrıci olarak yaradani, bu dünyadaki tüm haksızlıkların, mutsuzlukların, umutsuzlukların sorumluluğundan kurtarmanın yolu, "Tanrı ötedünyada hesabını soracak" denerek "öte dünya" ve "öte dünya yargısı" inancıyla bulunacaktır.

Çok tanrıci从小 tektanrıciliğe

Sınıflı toplumun evriminde, ekonomik, toplumsal, siyasal bütünleşmenin "imparatorluklar" çapına ulaşmasına karşın, dinsel ideoloji tektanrıci biçimine (imparatorluklarda bile) geçirilememiştir. Geçirilmesi, yüzyılları alan tarih ve içine imparatorluklar sığdırılan coğrafya koşullarının ortak bir sonucu olarak gerçekleşebilmiştir.

Çifttanrıci Zoroastercilik

Böyle bir sonuca varılacağını bilmeden atılan adımlardan biri, Pers imparatorluk çevresi inancı olarak kalacak Zoroastercilik (Zerdüştlük) oldu. Zoroaster, komşu uygarlıklardan Hindistan'ın kast toplumunun "öteyaşamcı" inançlar dizgesi ile Ortadoğu'nun (ilerde ötedünyacı değerlerin geliştirileceği) "baştanrıci" çoktanrıciliğinden haberdirdir. Üstelik ikisi arası bir ülkede, ikisini karşılaştırabilecek zamanda yaşamıştır. Ama hiçbirinin dümen suyuna kapılmamıştır. Zamanın toplumsal, siyasal olgularına uygun olan ve (hazır inançlar yerine) akıl yürütmeye dayandırdığı bir dinsel ve felsefi ideoloji geliştirme girişiminde bulunmuştur.

Bu yolda iyilik güçleri tanrısı Ahura Mazda ile kötülük güçleri tanrısı Ahriman olarak iki aşkınöznenin bulunduğunu düşünmüştür. Yeryüzü olaylarını, bu iki tanrının (sonunda Ahura Mazda'nın tüm kötülükleri ortadan kaldıracığı) uzayıp giden kavgalarının ürünü olarak görmüştür. Böyle bir kavgada insan öznelerine düşen, iyilik tanrısı birlikleri içinde yer alıp çalışmaları görevidir.

İmparatorluklara uygun tektanrıci dinsel ideoloji yönünde atılmış bu adımdan ilerde, Mezopotamya yaratılış mitoslarında bulunmayan Şeytan aşkınözneninin yaratılıp, yetkin tanrının yetkin olmayan

Tablo 1. İbrani/Musevi/Yahudi kültürü ile Hıristiyan Uygarlığı ve İslam Uygarlığı Andizini

Musevilik	Hıristiyanlık	İslamlık
1800 Avram'ın Ur'dan çıkıp göçebe çobanlığa başlayışı	1 İsa'nın (olası) doğum yılı ve Miladi takvimin başlangıcı	610 Muhammed'in Vahiy aldığını söylemeye başlayışı; İslam'a teslim olunması çağırısı
1350 Mısır'da Atoncu tektanrıcılık girişimi	31 İsa'nın haça gerilişi. Elçilerinin (Havarilerin) toplanıp İsa'yı Tanrı'nın oğlu ve dönüp insanlığı kurtarıp Tanrı'nın yönetimini yeryüzünde kuracak Mesih saymaları	610-620 Mekke'de "iman ayetleri (Allah'a ve Resul'üne iman, Allah'a kulluk etmek, Kur'an'ın Allah'ın sözü, Muhammed'in son Resul olduğunu kabul etmek)
1300 Filistin'de Sami tacirlerin Alfabetik yazıyı geliştirmesi	64 Roma yangınının Hıristiyanlar üzerine yıkılıp kovuşturmaların başlatılması	622 Mekke'den Medine'ye Hicret (Göç). Hicri (İslam) takviminin başlangıç yılı
1200 Musa ile Mısır'dan Çıkış Kabiletanrıcılık'tan "Orduların Rabbi" ile Konfederasyon tanrıcılığına geçiş	100 Bağnaz Musevi ve ihbarcı "Tarsuslu Saul"un yani Pavlus'un, İsa'dan uyarı aldığını söyleyerek İseviliğe geçişi; onu yeniden örgütleyip (köleler, yöneticiler, kadınlar ile ilgili) eşitsizlikçi reformlarıyla İsacları kovuşturmalardan kurtarıp öteki halklara açarak Tektanrı inanca Hıristiyanlık biçimini veriş	622-632 Medine'de "düzen ayetleri": Allah-kul, efendi-köle, Allah'ın emanetçisi dinadamı yönetici-uyruk eşitsizlikçi ilişkileri, şeriat (dinsel hukuk) cihad (din savaşı) görevi gibi.
1100 "Vadedilmiş Ülke" ile "yerleşme ve uygarlaşma" ideolojisi	312 Konstantinos'un daha Batı Roma imparatoru iken Kovuşturma'yı kaldırışı	632-661 Dört halife dönemi. Üçünün öldürüldüğü yıllar
1000 Samuel'den Saul'e peygamber yönetiminden komutan yönetimine geçiş: Davut krallığı	315 Papalığın sahte "Konstantinos Bağışı" belgesini düzenleyişi (sahteliğini ilerde 18. yy sonunda Jean Mabillon kanıtlayacak)	632-642 Mekke'nin Kureys kabilesinden "seçilen" halifelerle tüm Arabistan'ın İslam "milletine" katılması
950 Solomon (Süleyman) dönemi deniz ticareti, varsillaşma ve Tapınak'ın yapımı; Yehova yanı sıra Tanrı Baal ve Tanrıça İştâr tapınıcıyla dinsel kozmopolitik	325 Birleştirdiği imparatorluğun başkentini Konstantinopolis'e taşıyan Konstantinos'un Nikaia (İznik) Konsili çağırısı	636 Bizans ordularının yenilgiye uğratılması
920 Krallığın Solomon'un oğulları arasında İsrail ve Yahuda (başkenti Jeruşalim) krallıklarına bölünüşü	350 Kaiseryeli (Kayserili) Basileos'un Doğu Manastır düzenini kuruşuyla Kilise-manastır (papaz-keşiş) farklılaşması	637 Sasani İran'ının ele geçirilmesi; Jeruşalim'in fethedilip adının "Kudüs" yapılması
? Yahuda kralı Ahab'ın karısı Baalci İzebel ile Yehovacı peygamber İlya(s) kavgası: sınıf savaşının din savaşına saptırılması. 450 Baal peygamberinin "boğazlanması"	395 Roma imparatorluğunun bölünüşü	639 Mezopotamya'nın fethi, 642 Mısır'ın fethi, Aleksandria=İskenderiye kitaplık ve müzesinin yıkılması
722 Mısır-Asur imparatorlukları savaşında Mısır'dan yana savaşan İsrail seçkinlerinin sürgün ve asimile edilmişleri	415 Aleksandria (İskenderiye) bilge kadını Hypatia'nın Hıristiyanlarca parçalanışı	644-656 Osman'ın halifeliki döneminde İslam imparatorluğunun sınırlarının Libya'dan Türkistan'a uzanması
587 Mısır-Yeni Babilonya imparatorlukları savaşında Yahuda seçkin ailelerinin Babil'e sürgün götürülüşü. Orada Tevrat yazılarının derlenmeye başlanıp, başına Sümer Yaratılış Mitosunun aktarılması	430 Ermiş Augustinus'un Hıristiyan inançlarını Platoncu felsefeyle temellendirmesi	656 Osman'ın Ayşe'nin kardeşince öldürülüşü
63 Roma imparatorluğunun, Filistin'deki Yahuda krallığını sınırları içine katması İ.S.	476 Koruma komutanı Odovaker'in Romulus'u devirip imparatorluk simgelerini Doğu Roma'ya gönderişi; Batı'da tek örgütlü güç olarak kalan "Hıristiyanlığın devlet işlevlerini üstleniş" Doğu'da Kayserlik ile Papalık işlevlerini üstlenen imparator ile "Sezaropapizm"	660 Ali'nin Halifelikten uzaklaştırılması Muaviye ile Emevi (Arap) imparatorluk hanedanının kuruluşu (750'ye dek sürecek)
31 İsrailoğullarının yolunu yitiren sürgününü toplamaya gönderildim, diyerek Musevilik İsevi yolunu (tarikatin) kurmaya çalışan İsa'nın haça gerilişi	500-1500 Ortaçağ Hıristiyan kültürünün ve uygarlığının gelişmesi	680 Yezid-Hüseyin (Sünni-Şii) içsavaşı (692'ye dek)
70 Yahudilerin Roma'ya karşı ayaklanmalarının başlayışı	1054 Katolik-Ortodoks bölünmesi	690 Göçebe çoban Arap bedevilerin İslam'a katılıp fetihlerde (barbar akınları gibi) kullanılması
135 İkinci Yahudi ayaklanmasının bastırılıp Yahudilerin Filistin'den öteki Roma ülkelerine dağıtılması (İng. Dispersal) ile Diaspora	1095 Haçlı Akınlarının başlatılması	7-15. Yüzyıllar İslam kültürünün ve uygarlığının geliştirilmesi
1290 Yahudilerin İngiltere'den sürülüşü	1200 Fransisken ve Dominiken yollarının (dilenci tarikatlarının) kuruluşuyla papaz-keşiş-frer farklılaşması	750 İmparatorluğun (Endülüs dışında) Abbasi hanedanının eline geçişi, Arap tekeline son verilip Horasanlı (Türk, Fars) savaşçılara önem verilmesi, Şii hoşgörüsü. Halifelik ile sultanlığın ayrılması
1394 Yahudilerin Fransa'dan sürgün edilmişleri	1204 Haçlıların Konstantinopolis yağması	818-1514 Kordoba halk ayaklanmasından Sünni Osmanlı'ya karşı Şii ayaklanmasına dek Berberi, Ayyarun, Harici mezheplerin ve katmanların ayaklanmaları
1492 Yahudilerin (İslamlarla birlikte) İspanyol engizisyonu kovuşturmalarına, ağır işkencelerine uğrayıp İspanya'dan sürülüşleri	1212 "Çocuk Haçlıları trajedisi: oğlanlık, örgütlü dilencilik, kölelik sonuçları	1038 Türk akınları ve İslam Selçuk imparatorluğu
1940 'lar Naziler'in Yahudi soykırımını	1233 Papalık Engizisyonu'nun başlatılması	1111 İslam'ın felsefeyle temellendirilmesine (Kelam'a) karşı çıkan ideoloğu Gazali'nin ölümü
	1274 Thomas'ın, Hıristiyan inançlarının temellerini Aristotelesçiliğe kaydıran dinsel ideoloğun ölümü	12. yüzyıl İslam imparatorluğuna yıkıcı Moğol (barbar) akınları
	1342 Thessalonica'da (Selanik'te) Hıristiyan öğrenci Zelot ayaklanması, eşitlikçi düzen girişimlerinin, 7 yıl sonra, Aydın emiri Umur Bey'in 6 bin savaşçı yardımıyla bastırılması	1502 İran'da Farslaşmış Türk Safavi hanedanı
	1479 Yahudilere ve Müslümanlara karşı İspanyol engizisyonu	1517 Mısır Memluk halifelikini yenilgiye uğratıp Halifelik simgelerinin getiren Yavuz Sultan Selim ile Osmanlı Halifeliki savı
	1517 Luther ve Protestanlık	
	1525 Münzer ve Köylü Ayaklanmalarının dinsel komünist açılımı	

(bu dünya gerçekleri) yaratısının özürlerinin ona yüklenilmesinde yararlanılacaktır.

Yeryüzündeki yetkinsizliklerden biri de kaos (düzensizlik) ortamıdır. Pers imparatoru Darios (İ.Ö. 521-486 arası yönetimi sırasında) Naksi Rüstem kayasına oyma yazıtında: "Ahura Mazda, yeryüzündeki düzensizliği görünce, beni gönderdi; ben de yeryüzüne düzen verdim" diye yazdırmıştır. Pers ikonografisinde, imparatorların üzerinde, onları kollayan, kanatlarını açmış bir güneş kursu biçiminde işlenen şekil, Ahura Mazda'yı bir imparatorluk, bir hanedan (Akhemenidler) koruyucusu olarak göstermektedir.

Tektanrıçılığa su taşıyan ülkeleri, halkları, devletleri, kültürleri ve düşünceleri ele almadan önce, İbrani-lerin (Museviliğin geçmişi) Hıristiyan uygarlığın ve İslam halifeliklerinin gelişmelerinin andizilerini (kronolojilerini) zaman zaman bakılması için vermekte yarar var.

Tektanrıci din yolunda dönüm noktası Museviliğe (Yahudiliğe) varan gelişmeler

Tektanrıçılığa götürecek uzun yolun taşları İbrani kabilelerince (nereye varılacağı bilinmeden) döşenmeye başlandı. Göçebe çoban yaşamlarının başında (İ.Ö. 1800 dolaylarında) ataları Avraham'ın (İbrahim'in) gerisinde bıraktığı Ur gibi kent devletlerinin koruyucu tanrılarında esinlenilmiş bir "kabile tanrısı" vardı. Gerçekliğin tepetakla gösterilmesi yoluna ilk adım Avraham'a yüklenen öykü ve inanç ile atılır.

İbraniler: Kendisine "Orduların Efendisi" (Orduların RAB'bi) adıyla anılan tanrıyı edinenlerin İbrani (Abraham soyu) kabilesi patriarkları olmasına karşın, *Tevrat* içinde RAB'bin kendine İbrani "seçtiği" okuna gelecektir. Sonra, Rab'bin Avram ile bir sözleşme (ahit) kestiği yazılıdır. "Seninle yaptığım anlaşma şudur: Birçok ulusun babası olacaksın. Artık adın Avram (yüce baba) değil, Avraham (cumhurun babası) olacak." Bu sözler patriarşiden birçok (12) kabileyi birleştiren kabile ve şeflik düzeyine yükselişi anlatıyor olabilir. Sonra Rab, Kenan ülkesini yurt edinmeleri için Avraham'ın soyuna verme sözü verir. Bu, "vaad edilmiş ülke" kavramı olup, göçebe çoban barbar kabilelerin "yerleşme ve uygarlaşma" tutkusunu dile getiren bir dinsel ideolojidir. Sözleşmenin koşulu ve kanıtı, sözleşmeyi hep akılda tutacak olan sünnet zorunluluğudur (karş. *Tevrat*, Yaratılış 17).

Tanrı Yehova ile bir doğuşun bir barışan halk: İsrailoğulları: Avraham ölünce, patriarşiliğe (ikiz

aday oğullarından biri olan) Yakub geçer. Yakub, sürülerini güderken, sabaha doğru alaca karanlıkta bir yabancı ile karşılaşır. Onunla güreşe (bazı çevirilerde kavgaya) tutuşur. Yenilemezler. Yabancı gitmek ister. Yakub "adını vermeden bırakmam" der. Yabancı gene de (olasılıkla Elohim olan) adını vermeyip, onun yerine "Ben ben olanım" anlamında bir sözcükle "Yehova" olduğunu söyler. Öykünün gerisi daha önemlidir: Yabancı, "beni kutsamadıkça seni bırakmam" diyen Yakub'a, "artık sana Yakub değil, İsrail denilecek; çünkü tanrı ile ve insanlarla uğraşmış yendin" sözleri, Yakub'un soyunun "İsrail" ya da "İsrailoğulları" olarak anılır olmasını yansıtır olabilir. Bunun dışındaki anlamı (kulun tanrısını yendiğinin yazılı olması) dinsel inanç mantığını bile aşmaktadır. *Kutsal Kitap'ta (Kitabı Mukaddes* başlıklı eski çeviride, *Tekvin 6:4'de*: benzeri deyişlerle "Allah oğulları insan kızlarına vardıkları ve bu kızlar onlara çocuk doğurdıkları zaman yeryüzünde Nefilim (iri adamlar) vardı" gibi, çoktanrıçılıktan kalma, ayıklanamamış inançlar da vardır.

Musa mitosu: İsrailoğulları, Rab'bin buyruğuyla Mısır'a gider. Bu kez Rab orada Musa'ya görünür. Halkını Mısır tutsaklığından kurtarma sözü verir. Sözleşmeyi onunla yeniler. Mezopotamya'da Agade (Akat) kenti Sümerli yöneticisini devinip, Sami halkların egemenliğini kuran Sargon öyküsü (ırmağa bir sepet içinde salınıp tanrılarının koruduğu geleceğin yöneticisi bebek metaforlu "yasallık mitosu") Musa'ya mal edilir. Rab Musa'yı Sina dağına çağırıp, "On Buyruk" olarak bilinecek dinsel hukuku (şeriat) taş tabletlere kazıtır (yazılı yasalara geçiş). Ancak, dönüşü gecikince halkı, "öldü" diye eski kabile tanrılarında birine (altın buzağıya) dönme girişiminde bulunur. Bunu duyan Musa, dağdan inip kendine bağlı ve iyi savaşçı Levililer kabilesini yanına çağırıp, dininden dönenleri, kardeşi, komşusu oluşuna bakmadan, kılıçtan geçirmelerini ister: "O gün halktan üç bine yakın adam düştü" (karş. "Mısır'dan Çıkış", 32:28) yazılıdır *Tevrat* içinde.

Bütün bu olanların gerisinde, Musa'nın (büyük bir olasılıkla birleşen İbrani kabilelerinin yöneticisi (başkomutanlık yanı sıra, dinsel önderlik rolü üstlenmiş şefi) olduğu gerçeği yatmaktadır. Birliği sağlamak için, birçok kabile tanrısı yerine, "Orduların Rab'bi" denen tanrıyı dayatmıştır. Eski tanrılarında tapınmakta direnenleri şiddet yoluyla yok etmiştir. Dinde dayatılan (inançların gerisinde yatan) bu şiddete başvurma eğilimi, ilk olmadığı gibi, son da olmayacaktır. Tarihlerine, İbrani, İsrail adları

yanı sıra, Musa öykülerinin girmesine bakılarak bir de "Musevi" eklenecektir. Bu halktan ilerde, ikiye bölünen İsrail krallıklarından Yahuda krallığı halkının Babil sürgününden sonra "Yahudi" olarak da söz edilir olacaktır.

Kabileler konfederasyonu tanrısından haklar arası tanrılığa: Kabileler arası savaşlarda, bir kabile yenince, asıl savaşın kabile tanrısı olup, öteki kabile tanrısının yenildiğine inanılan tarihlerde ve sonraki (*Tevrat* içine alınacak) kitaplarda, Rab, "ben kıskanç bir tanrıyım, başka tanrılara tapmayacaksınız ve (yontu, resim yasağı getirilen deyişlerle) onların suretini yapmayacaksınız" buyrukları yenilenir. Bunlardan da anlaşılacağı gibi, kabile (hatta konfederasyon) tanrıları hiç bir zaman baştanrılık, hele tektanrılık savında değildir. Musa'nın kardeşi Harun'un soyuna tanınan bir ayrıcalıkla Yehova inancını sürdüren, tapınmaları yöneten ("kahin" denen dincileri, İsrailoğullarının yerleşme, uygarlaşma hedefli savaşlarında, yengileri Yehova'ya maletmektedirler. Yenilgileri, Yehova ile sözleşmeden ayrılmanın, onun buyruklarını dinlememenin "cezası" olarak yorumlamaktadırlar. Yenilgiler artınca, Yehova'yı da yenilgiden kurtarmak için olmalı, dinsel ideolojinin çitasını yükseltirler: Rab'bin, yalnız İsrailoğullarının değil, öteki halkların da tanrısı olup, seçtiği halkın günahlarını bir başka halkın eliyle cezalandırdığı söylenmeye başlanır. Halkını onların eline köle, tutsak verdiği, vereceği yazılır olur. Böylece, kabileler birliği tanrıcılığın mantığından gidilerek tektanrıcılık yolunun başına gelmiş olur.

Din-devlet sürtüşmesi: Bu yolda ipuçları verici üç önemli öyküden biri, dinci yöneticiler dönemi sonlarına (devlet kurmanın başlarına) doğru (İ.Ö. 1000 dolaylarında) halkın, peygamber yönetici Samuel'e başvurmasıyla ilgilidir. Ondan, bütün halklarda olduğu gibi, başlarına bir kral koymasını isterler. Samuel onları, Rab, "reddettikleri sen değilsin, ancak üzerinde krallık etmeyeyim diye beni reddettiler" dedi diye korkutmak ister. İsteklerinde direnince de Samuel'in onlara şunları söylediği (*Kutsal Kitap*, "1. Samuel" 8:7-18'de) yazılıdır: "Üzerinize krallık edecek kral... oğullarınızı kendisine alıp cenk arabaları üzerine ve atlıları arasına koyacak, bazılarını toprağı sürmek için, ekini biçmek için... araçlar yapmaları için [kullanacak]; ve aşçı ve ekmeççi olmaları için kızlarınızı alacak. Ve tarlalarınızı ve bağlarınızı ve zeytinliklerinizi, onların en iyisini alıp, kullarına verecek ve tohumunuzun ve bağlarınızın ondallığını alıp hadımlarına verecek. Ve kullarınızla cariyelerinizi ve en seçme gençlerinizi ve eşeklerinizi

alıp onları işine koşacak. Sürülerinizin ondallığını alacak ve siz onun kulları olacaksınız. Ve kendiniz için seçmiş olduğunuz kralınızın yüzünden o gün feryat edeceksiniz ve Rab o gün size cevap veremeyecek." Fazla açıklamalara gerek yok. Devlet kurulmuş din ile devlet kurumları (Samuel'in İsrailoğulların en uzun Saul'u kral atamasıyla) birbirinden ayrılmıştır.

Sınıf savaşının din savaşına saptırılışı: İkinci önemli öykü, yerleşme, devletleşme, uygarlaşma, sınıflaşma ile birlikte, çevre halklarla ticaretin varsıllaştırdığı Solomon (Süleyman) yönetimi (İ.Ö. 961-922) ile ilgilidir. Solomon'un, içinde şeriat tabletlerinin bulunduğu sandık bulunan çadır yerine, başkent Jeruşalim'de görkemli Tapınak'ı yaptırılışı üzerinedir. Bunun, Yehova'nın dincilerinin, alışveriş ilişkilerinin bir gereği olarak gösterilen "dinsel hoşgörü" politikalarına karşı çıkmamaları için verilmiş bir sus payı olduğu anlaşılmaktadır.

Şöyle ki, sonra ikiye bölünen krallıktan biri olan, Yahuda'nın krallı (Solomon'un oğlu) Ahab'ın eşlerinden İzebel'in saray sofrasında 450 Baal dincisi yemek yemekteymiş. Yehovanın peygamberi İlya, buna karşı çıkar, meydan okur: "Yehova mı Baal mi gerçek tanrı?" tartışmasını çıkarır. Bunun için, "kendine kesilen kurbanı yiyen gerçek, öteki düzmedir" diyerek, onları bir yarışmaya zorlar. Halkla birlikte her iki tanrının sözcüleri, bir dağ başına çıkarlar. İlya hazırladığı sunak üzerine kurban edilen hayvanı yatırır. Onun ve altındaki odunların üzerine kova kova su döker. Sonra Yehova'yı çağırır. Yehova kurbanı yiyen bir alev biçiminde iner. Öyle ki alev su birikintilerinin üzerini yaladığı yazılıdır. Bu ayrıntı, sınının, su değil hava ile karşılaşınca tutuşabilen (nafta gibi) bir madde, dolayısıyla sınavın hileli olabileceği yorumu bakımından önemlidir: Baal, rahiplerinin çağırısına yanıt veremeyince, İlya hepsini yakalatıp boğazlatır bu öyküye göre. Bu öyküde gerçek bir olayın anlatılıp anlatılmadığı sorunu önemsizdir. Önemi, öykünün içinde üretilmiş tarihsel koşulları yansıtmamasından ve her okunuşunda pekiştirdiği inançlardan gelir.

Öyküde ayrıca, sınıf savaşının din savaşına saptırılmasının örneklerinden biri verilmiştir. Göçebe çobanlık döneminde Yehova inancı dincileri, kabile şefleri ve seçkinler yanında yer almışlardı. Yerleşmeyle varsıllaşan sınıflar, bölgenin Baal, İstar gibi verimlilik tanrılarına ve tanrıçalarına tapınmaya başlayınca, Yehova dincileri (Yehova'ya bağlı kalan) yoksul kesimin sorunlarının ve değerlerinin savunucusu rolüne geçmişlerdir.

Babil sürgünü: Üçüncü öykü, iki İsrailoğulları krallığının da (150 yıl arayla) Ortadoğu imparatorlukları arası bölgeye egemenlik savaşlarında (İ.Ö. 722'de İsrail seçkinlerinin Asurlular'ca, İ.Ö. 587'de Yahuda krallığı seçkinlerinin Babilonya İmparatoru Nebukatnezar buyruğuyla olmak üzere) Babil'e sürgünleriyle ilgilidir. Sürgünlükleri sırasında Yahuda seçkinleri, özümlememek için, Yehova inancına daha bir tutkuyla sarılırlar. Haftalık toplantılarında, topladıkları dinsel metinleri okuyup tartışma geleceği başlatırlar. Sonra bunları derleyince, içlerinde bir yaratılış mitosunun bulunmadığını anlarlar. Ve Mezopotamya yaratılış mitosunu kesip *Tevrat*'ın başına yapıştırırlar.

Roma İmparatorluğu zamanında tektanrıci dinin (Hıristiyanlığın) önce kovuşturulup sonra "devlet dini" yapılması

Adları artık (Yahuda sürgünleri inancı olarak) "Yahudi" biçiminde anılmaya başlanan halk ile ve Roma İmparatorluğu'nun Filistin'i (İ.Ö. 63'te) imparatorluğa katmasıyla, tektanrıci dine yönelik ivme kazanır.

Önce imparatorluk hoşgörü politikası sonra kovuşturma

Roma İmparatorluğu'nda (geçmişte Pers, gelecekte Osmanlı İmparatorluğu'nda da görüleceği gibi) uyruk halklara karşı "dinsel hoşgörü" politikası izlenmektedir. Uyruk halklar (imparatorluğa haraçlarını verdikleri sürece) inanç ve tapınmalarında özgür bırakılır. Yılda yalnızca bir gün, ölünce tanrı sayılmasını bekledikleri imparatorlarının tapınağında saygı duruşunda bulunmaları istenmektedir. *Tevrat* şeriatına harfi harfine uyulmasını isteyen Yehova sözcüsü dinciler, buna direnip, direnişi örgütler, hatta Roma'ya başkaldırma girişiminde bulunurlar.

İsa ile tektanrıci inanca alt katmanların eşitlikçi değerlerinin sokuluşu

Bu koşullar içinde İsa (İ.S. 30 dolaylarında) Yehova dincileri soyundan gelmemesine karşın, peygamberlik etmektedir. Dinsel öğütlerine (vaaza) başlar. O sırada (olasılıkla Roma'ya karşı ayaklanmış Barabas gibi gerillacılarla bağlantıları bulunan) Vaftizci Yahya, en ünlü peygamberdir. Kendisine vaftiz edilmeye (ilk günahattan arınmaya) gelen İsa'yı (olasılıkla coşkusuyla kitleleri çekebileceğini düşünerek) "ben su ile vaftiz ediyorum, benden sonra gelen sizi ateşle vaftiz edecek, ben onun ayağının çarığı bile olmam" diye öne sürer.

İsa, Roma İmparatorluğu'na karşı ezilmiş bir halkın, ezilmiş katmanlarının sözcüsü olabileceği bir yol tuttur. Bu yolda Yehova Tapınak'ı (kadrolu) dincilerini,

Roma yöneticileriyle işbirlikçi ve Yehova'ya ihanet içinde bularak eleştirir. Yoksullara: "tanrının yakında kuracağı düzende gelecek sizin olacak" der. Varsılların, (deve-iğne deliği analojisiyle) "tanrının cennetine giremeyeceklerinden" söz eder. Kölelere özgürlük sözü verir. Ardına takılanlarla yürüyüşlerini başlatıp, elçileri (havarileri) kanalıyla ölümleri dirilttiği, körlerin gözlerini (tükrüğüyle kopardığı çamuru sürerek) açtığı, saralılara girmiş cinleri azarlayıp çıkardığı gibi tansık (mucize) söylentileri yayılır. "Zincirini koparan" köleler de efendilerinden kaçıp arkasına takılmaya başlayınca, Roma egemen sınıfları (efendiler) ve imparatorlar ile Filistin'e gönderdikleri yerel yöneticileri, tehlike çanlarını çalar, kovuşturmalar başlar.

Pavlus'un Hıristiyanlığı rayına sokuşu

Aslında İsa, İzacı (Hıristiyan) değildi. Kendisinin, dağıtmış İsrailoğulları sürüsünü toplamaya gönderilmiş (mecazi anlamda) "Allahın Oğlu" olduğunu söylemişti. Elçilerinden, sözlerini öteki halklara ("milletlere") anlatmaya gitmeyip, yalnızca İsrailoğullarına gitmelerini istemişti.

Neron'dan Theodosius'a: kovuşturmalar ve kaldırılışı

Tapınak dincileri ve bağnaz Yahudiler de İsa'ya (Romalı yöneticilere şikâyet edecek denli) karşıdılar. Onlardan biri de ilerde (İsa'yı hiç görmemiş olan, İ.S. 67'de Neron tarafından idam edilecek elçi "Tarsuslu Saul" idi. Saul, İsa'nın elçilerince İsa haça gerildikten sonra kurulan gizli kilise örgütlerini Romalılar'a bildirerek, gönüllü ihbarcılık yapmaktadı. Onlara çektiği acıların vicdanında yarattığı azabı, taşımayacağı derecede artmış olmalı ki, bir gün gene ihbara giderken, çölde İsa'nın kendine göklerden (karabasan mı? halüsinasyon mu? belirsiz) "Saul, Saul" bana niye işkence ediyorsun?" diye seslendiğini duyunca, devesinden inip yere kapaklanır. Özür diler ve bambaşka bir insan olmaya karar verip, geçmişini yadsıyarak, adını Paul (Lat. Pavlus) olarak değiştirir. Ondan sonra kendini bu dinsel akıma adayıp, hem bir eylemci (örgütleyici) hem bir kuramcı gibi çalışır, çabalar. Öyle ki Hıristiyanlığın (İsacılığın) asıl kurucusunun Pavlus olduğu söylenebilir.

Kutsal Kitap (Yeni Antlaşma=İncil bölümü) içine alınan mektuplarından anlayıp izleyebildiğimiz kadarıyla, kovuşturma altındaki bir inancın gizli örgütleri olan kiliselerini kurup denetlerken 4x10+4 kez saldırıya uğrayıp dövülmüştür. Yahudi inanç ve gelenekleriyle İsa'nın öğütleri doğrultusunda burnun dikine gidilirse o gidişle ağır Roma kovuşturmasının bu inancın kökünü

kazıyabileceğini anlamıştır. Bunun üzerine, İsaçı yolun (tarikatin) inançlarında ve tapınmada, benimsenebilecek, hoşgörülebilecek ve yayılmasını sağlayabilecek gözden geçirmelere (revizyona) gitmiştir.

Her şeyden önce, bu inanç yalnızca Yahudi ana baba doğanlara açık olmamalıydı. İsa elçilerine “milletlere gitmeyin” demişse de: “Barabas ve Pavlus söyleyip dediler: her ne kadar Rab’bın [İsa’nın] vahyini sizlere bildirmemiz gerekiyorsa da, madem, siz onu üzerinizden atıyorsunuz, biz de milletlere gideriz” diyerek (Musevilerin) “başlattıkları”, inancı tektanrıcılığa varacak yönde “evrenselleştirilmiş” oldu. Öyle ki bu din, ilerde, Muhammed ile “silahlandırılıp”, Müslümanlıkta tektanrıcı niteliği yetkinleştirilecekti.

Pavlus bu yolda başka halklardan kimselerin girişini kolaylaştırmak için (kendinin vejetaryen olmasına karşın) domuz eti tabusunu, sonra da sünnet önkoşulunu kaldırdı: “sünnetsizken çağrılmışsan öyle kal, sünnetliyen çağrılmışsan öyle gel” (karş. *Kutsal Kitap, İncil* bölümü, Pavlus’tan 1. Korintlilere Mektup, 7:8) dedi. Hıristiyanların imparatorluğa başkaldırmalarından korkan Roma yönetimine güvence verdi: “Herkes üzerinde olan hükümetlere tabi olsun; çünkü Allah tarafından olmayan hükümet yoktur... hükümete mukavemet eden Allah’ın tertibine karşı durmuş olur ve karşılığını alır” dedi (karş. Romalılara Mektup, 13:1-2).

Cinsiyet ayrımcılığı ve kadınların başını örtmesi gereği, tektanrıcı dine, Müslümanlık’tan önce, önce Musevilikte, sonra Pavlus’un buyruklarıyla Hıristiyanlıkla girmiştir: “Ey kadınlar, kendi kocalarınıza Rabbe tabi olur gibi tabi olun... Mesih kilisenin başı olduğu gibi erkek de kadının başıdır... Kadın kilisede başı örtüsüz dua etmesin... erkek [ise] Allah’ın sureti ve izzeti [yüceliği] olduğu için başını örtmemelidir.” Kadınların kilisede soru sormalarını yasaklayıp akşam evde kocalarına sormalarını istedi. Ve “kilisede kadının öğretmesini kabul edemem” diye çağımıza dek bu yolu kadınlara kapadı (karş. Pavlus’tan Timeteos’a Birinci Mektup, 2:12; ve 1. Korinthoslulara, 11). Pavlus yandaşlarına evlenmeyi öğütlemiş ama kendi evlenmemiştir.

Roma Pavlus’un bu güvencelerinin değerini anlayana dek kovuşturmalar sürdü. Öyle ki Neron (İ.S. 64’deki) Roma yangınına Hıristiyanların üzerine atmış ve sarayının bahçesini, geceleri, başlarına zift döküp ağaçlara bağlattığı Hıristiyanlar ile aydınlatmıştı! Bu, ister istemez bellekten,

inançları bir zamanlar atalarının yakılmalarına neden olan kimselerin, siyasal erki ele geçirdiklerinde (Engizisyon’da yapılan işkencelere ve alınan itiraflara dayanarak) dinden sapmayla suçladıklarını yakanlar safına geçebildiklerinin çağrıştırılmasına yol açmaktadır.

İmparatorluk başkentini, yaptırdığı Konstantinopolis’e taşıyan Konstantinos, kovuşturmayı kaldırdı. Yeni inancın mezheplere bölünmesini önlemek için piskoposları Nikaia (İznik) kentinde (İ.S. 325’te) topladı. Toplantıya başkanlık etti. Theodosius ise (380’de) öteki dinleri yasaklayarak, Hıristiyanlığı devlet dini konumuna yükseltti. Tektanrıcı dinin imparatorluk düzenini savunmaya en uygun dinsel ideoloji olduğu, sonunda anlaşılabilmişti.

“Devlet dini” ve “Kilisenin devletleşmesi”: Buna uygun olarak, Bizans’ta, Batı Roma imparatorluğundaki din-devlet ikili örgütlenmesi değil, imparatorun dinin de başkanı olduğu (Halifelik benzeri) “Sezaropapizm” nitelenen anlayış izlendi. Batı Roma imparatorluğunun topraklarında, devletin barbar saldırılarıyla (İ.S. 476’da) dağılmasıyla olaylar farklı yolda gelişti. Ortalıkta tek evrensel örgütlü güç olarak kalan kilise, yeraltı örgütleri gün yüzüne çıkınca, ister istemez devletin yargı, eğitim, toplumsal güvenlik gibi işlevlerini üstlenip, neredeyse “devletleşti”. Toprak, serf, hatta ordu sahibi oldu. Öte yandan, küçük feodal ekonomik/siyasal birimler de varlığını sürdürdü. Böylece iki egemen sınıf, din ve devlet olarak ikili kurumsal örgütleniş ortaya çıktı. Bundan sonrasını, bildik din-devlet, Papa-impatorluk sürtüşmeleri doldurdu. Bu düşman kardeşler, ekonomik/toplumsal düzene alt katmanlardan gelebilecek bir tehdit, bir saldırı olasılığında, güçlerini onlara karşı birleştirmede duraksamadılar. Bunun en çarpıcı iki örneği “Haçlı Akınları” ve “Köylü Savaşları” ile verildi.

Haçlı akınlarındaki Haç’ın işlevi: Haçlı Akınları feodal Batı’nın çözümsüz iç çelişkilerinin bir sonucu olarak başlatıldı. Söz konusu çelişkiler köylü ve soylu sorunlarıydı. Avrupa’da feodal düzenler (topraklar mirasla çocuklar arasında bölüne bölüne feodal beyliklerin yok olması için) toprağın ve erkin en büyük oğula geçirilmesiyle sürdürülebildi. Ama yönetim erkinin feodal beyin öteki oğullarıyla paylaşılmaması, “hoşnutsuz, topraksız soylular” sorununu yarattı.

Serfler, köylüler söz konusu olduğunda, benzeri bir çözümsüz durum, “topraksız köylü sorunu” olarak doğup, feodal düzen içinde kalındıkça

zamanla ağırlaşacaktı. Çünkü sınırlarını genişletemeyen feodal beylikler düzeninde, toprakların artırılamayıp serf nüfusun artması, feodal beylerin el koydukları ürünün azalması sonucunu yaratmaktaydı. Bir zamanlar işlediği topraktan feodal beyin izni olmadan kasabaya gitmesi bile istenmeyen serfler, her fırsattan yararlanılıp, feodal mülkten uzaklaştırılmaya başlandı. Böylece sayıları yıldan yıla, kuşaktan kuşağa artan evsiz barksız köylüler (kasabalarda çalışacakları fabrikalar bulunmayacağı, zanaatlar da loncalarda örgütlendirilip yabancılara kapandıkları için) haydutluğa başlayıp düzene tehdit oluşturdular.

Bu ortak sorunlara, soylular ve kilise, ortak bir çözüm buldular: Haç yollarını açmak, İsa'nın mezarını "imansızlar" elinden kurtarmak bahanesiyle (İ.S. 11.-13. yüzyıllar boyunca sürdürecekleri) "Haçlı Akınları" düzenlediler. İngiliz tarihçisi Toynbee'nin "tarım proletaryası" dediği eskinin topraksız köylülerden, Haçlı savaşlarında topraksız soyluların ele geçirecekleri topraklarda serf olarak çalıştırılıp, karınları doyurulabilecekti. Kısacası asıl amaç, dini ve İsa'yı değil, düzeni kurtarmaktı. İkinci Haçlı akınının Avrupa'dan derlenmiş çapulcular alayı, Konstantinopolis'i, Ayasofya'nın kubbесinin kurşunlarına dek soyunca, bu yol Bizans imparatorlarınınca Haçlılar'a kapatıldı. Haçlılar İtalyan kent devletleri tacirlerince, İtalya liman kentlerinden Filistin'e denizden taşınır oldu. Yenilgilerin ardı arkası kesilmeyince, Hıristiyan dinci ideologlar, ellerini şakaklarına dayayıp nedenini araştırmış olmalılar. Nedeni, Haçlı birliklerinin kadını tanıyıp, ilk günahı işlemiş yetişkin erkeklerden oluşturulmasıydı! Çözüm, kadını tanımamış çocuklardan bir ordu "Çocuk Haçlılar" kurmakta bulundu. Ona alınanların çoğu, daha önceki Haçlılar'ın öksüzleri olup, büyüyünce düzeni tehlikeye sokmalarından da kurtulunmuş olunacaktı. Tanrı (Musa'ya yaptığı gibi) denizi yaracak, Çocuk Haçlılar yürüyerek Filistin'e varabileceklerdi. Umulan olmadı; törenler, yakarılar sonuç vermedi. İskeleden ayağını denize atan battı. Sonuçta bu çocuklar, oğlancılarının, onları sakatlayarak sokaklara süren dilenci çetelerinin, İslam köle tacirlerine satan insan kaçakçılarının eline düşüp, eriyip yok oldu. Tek bu olay bile, onu *Batı Felsefesi Tarihi* yapıtında ele alıp eleştiren filozof matematikçi Bertrand Russell'in "Neden Hıristiyan Değilim" adlı kitabını kaleme alması için yeterliydi.

"Köylü savaşları" sırasında tektanrıci dinin devrimci kullanımının uğrattığı düşkünlüğü: Thomas Münzer'in Hıristiyan komünizminin sonu Köylü ayaklanmaları tarihçisi Zimmerman'a

dayanarak Engels, *Köylüler Savaşı* adlı yapıtında, 16. yüzyılın başlarında Almanya köylü katmanlarının, hem feodal beylerin, hem alışveriş ilişkileri içinde buldukları kentlilerin, hem de Katolik kiliseleri kanalıyla Papalığın olmak üzere, katmerli bir sömürü altında bunalmış olduğunu yazmaktadır (Engels, 1990). Bu koşullarda köylülerin, devrimci bir ideolojiye sarılma yolunda elinde, gene *Kutsal Kitap* dışında bir kaynak yoktur. Yamalı bir bohça, bir torba yasa niteliği gösteren bu kitapta, genellikle egemen sınıflardan ve yöneticilerden yana yontulmaktadır. Bununla birlikte içine, çeşitli zamanların ve bölgelerin (İsa örneğindeki gibi) alt katmanlarının düşünceleri ve değerleri de sızmış bulunmaktadır. Onlardan esinlenen, davalarını kilisenin İsa dönemi yoksulluk erdemlerine dayandıran Anabaptistler denen bir yol (tarikât) belirir.

Papalığın Almanya'daki kiliseleri kanalıyla Hıristiyan köylüleri sömürmesine karşı çıkan bir genç keşiş olan Thomas Münzer, bu örgütün önderliğini ele geçirir. Onu devrimci bir ayaklanma yolunda kışkırtmaya başlar. Aynı tarihlerde Luther'in eleştirileri ve *Kutsal Kitap*'ı Latince'den Almanya'ya çevirmesi, Alman kentlilerinin (burjuvazisinin) ve Alman prenslerinin desteğini kazanarak, ileride "Protestanlık" denecek dinde reform akımını başlatmıştır. Münzer, Papalık ile (Luther'inki gibi) burjuvazinin desteğini kazanan akademik tartışmaları (örneğin, Papalığın günah bağışlayıp bağışlayamayacağı tartışmasını) aşırıp, köylü katmanların davalarını savunma yolunda onları ayaklandırmaya çalışır. Bu yönde önce, Alman prenslerinin desteğini almak için onları (İsa'nın birini kiliseye birini prenslere verdiği söylenen "çifte kılıçlar" öğretisinden yararlanıp) prensleri, kılıçlarını İsa'nın davasına ihanet eden Papalığa ve Katolik dincilere karşı kullanmaya çağırır. Umduğu desteği bulamayınca, söylemini radikalleştirip, köylüleri varsıl kilise adamları yanı sıra prenslere karşı da savaşmalarını ister.

Köylü Ayaklanmaları'nın başında, Calvin ile birlikte Protestanlığın kurucusu sayılan Luther de onları desteklemiştir. Ayaklanma yayılıp yaygınlaşınca, yangının daha fazla yayılmasını önlemek için arabuluculuk rolü oynamaya kalkar. Ama köylüler Kili-se yanı sıra soyluların mülklerine saldırınca, *İncil*'in davasının kan dökülerek kazanılmaya kalkılmasını doğru bulmadığını söyler. Bu yolda, Münzer'in tam tersine Luther, Alman prenslerine, "bunları gizli ya da açık parçalamalı, boğmalı, kuduz köpekleri gebertir gibi gebertmeli... boyuneğmezlerse acımak yok, silahların sesini duyurun, yoksa işin sonu kötüye varacak" diye yazmaya dek savrulur.

Münzer ise Luther'in tam tersi bir yolda, kışkırtmalarını şiddetlendirir. "Elinde çekiciyle Münzer" başlıklı yazısında "Ah aziz senyörlerim Tanrı elindeki demir çubukla köhne çanak çömleklere ne güzel vuruyor" der. "Krallar, prensler, rahipler ile halk arasına demirden bir duvar çekildi. Doğuşünler.. kafir zorbalar kesinlikle yok edilecekler" diye ekler.

Dinsel ideoloji alanında ise, Münzer, yazıya, kitaba geçirilmiş vahye karşı "Asıl canlı, yaşayan vahiy, bütün halklarda her zaman var olan akıldır. Onun karşısına *Kutsal Kitap'ı* çıkarmak, akılı yazıyla öldürmek demektir. Kitap'ta sözü edilen Kutsal Ruh, dışımızda değil, içimizdedir. ... insanda can bulan akıldan başka bir şey değildir. Bu yüzden Hıristiyan olmayanlar da iman sahibi olabilir. Bu iman, bu canlı akıl sayesinde İnsan, tanrılaşır. Cenneti ötedünyada değil içimizde aramalıyız... bunun gibi, insanın kötü içgüdülerinden ve tamahından başka şeytan da yoktur" diye yazmıştır. Doğru söyleyenin yazgısı, dokuz köyden kovulmak değil ağır işkencelerden sonra, canlı vahiy saydığı akılı taşıyan başının (27 yaşında) kesilmesi olur. Köylü Ayaklanmaları acımasızca bastırılır.

Müslümanlığın tektanrıcı dinin tarihi içindeki yeri

Dinsel ideolojinin tektanrıcı dine varacak evriminin tarihi içinde başrolü İsa kadar, Pavlus kadar Muhammed'in de oynadığı söylenebilir. Bu rolün iyi bilinen ayrıntılarına girmeye gerek yok. Ama bazılarını anımsatmadan, pek bilinmeyen bazı noktalarına değinmeden olmaz.

Muhammed tektanrıcılığın mührü mü? Muhammed, bilindiği gibi, Peygamberlerin Mührü (sonuncusu) olduğunu, Allah'ın son sözünü vahiyle aldığını (İ.S. 590'da başlayarak) ileri sürmüştü. Karısı Hatice'nin kervan ticaretini yürütürken (Mekke'nin çoktanrıcılığından farklı), tektanrıcı dinin coğrafyasında dolaşmıştı. Bu yolun kervansaraylarında Hıristiyan, Yahudi tacirlerle konuşmuş olmalı. Konuşmaları, tartışmaları sonucunda ve Medine'ye göçünde, sözleşme imzaladığı Yahudilerin kendini "son peygamber" olarak kabul edebileceklerini düşünmeye varan umutlara kapılmış görünür. Vahyi, Mekke kervanlarını yandaşlarıyla yağmalayıp, Yahudiler ile arasının bozulup onlara savaş açmasıyla, özerk ve özgün bir yol tutturmuştur.

Hem *Tevrat'taki, İncil'deki* bazı inanç ve düşünceleri (soyunu İbrahim'e dayandıracak kadar) benimsemiş, hem onlardaki (İsa'nın Tanrının Oğlu olduğu inancı gibi) çoktanrıcılık kalıntılarını eleştirmiştir (örneğin, *Kur'an* Enam, 101 "O göklerin ve yerin eşsiz

yaratıcısıdır. O'nun eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir!" denmektedir.) Böylece tektanrıcılığa kesin, tutarlı biçimini kazandırmıştır. Tektanrıcılığa kuramdaki (inançtaki) en önemli katkısı budur. Eylemdeki katkısı ise onu "cihat" yoluyla yayma girişimidir. Ancak Muhammed'in Müslümanlığı tüm dünyaya yayma gibi bir düşünün, düşüncesinin olmadığı anlaşılıyor. Bu, *Kur'an'ın* (Türkçe çevirisindeki) birkaç yerinde "Kur'an'ı anlayışınız diye Arapça indirdik" (örneğin, karş. Yusuf, 2) sözlerinden anlaşılmaktadır. Ancak kurduğu düzen, din ile devleti, din adamlığı ile devlet adamlığını birleştiren Halifelik, eski imparatorlukların güçten düşüp dağılma dönemine rastlamıştır. Rastlayınca, ardılları (halifeler) imparatorluk burgacına kapılıp, imparatorluk çapında ekonomik, toplumsal, siyasal, düşünsel (ideolojik) bütünleşmenin üstünlüklerinden yararlanıp, Müslümanlığı (Roma gibi) bir dünya imparatorluğuna taşımıştır (ki bunun olağanüstü hızı, Çizelge II'den izlenebilir).

Tektanrıcı dinin bu son biçimini, tarihçesi ve dinbilgisi, Türkçe'de iyi bilinen konular olduğu için, yinelemeye kalkılmayacaktır. Ancak bu konuda, Arapça dili özelliğinin ve "Allah kelamı" savının sonuçları üzerinde durulabilir. Dünya dinlerinde ve imparatorluklarda ortak dil, bir gereklilik olmaktan öte ideolojik birliğin sağlanmasını ve uyruk halkların seçkinlerince ona (başkente akan artılar gibi) dört bir yandan katkılarda bulunulmasını kolaylaştıran, ortak kültürü varsillaştırıcı bir etmendir. Ortak dil gereksiminin, başka uygarlıklarda (Hıristiyanlıkta Latince, Hint kast toplumunda Sanskritçe, Çin imparatorluğunda çeşitli bölgelerin birbirlerinin konuşmalarını anlayamayıp yazılarını (ideogramları) anlayabilmeleriyle de) karşılandığı bilinmektedir. Öte yandan, gerek Arapça din dili dayatmasının, gerek "Allah'ın değiştirilemez sözü" savının Müslümanlığın gücünün olduğu kadar birçok güçsüzlüğünün, yarattığı birçok sorunun da kaynağı olduğu söylenebilir. Ancak bu konu "dinin insanlığa getirdikleri götürdükleri" içinde, Sonuç, altbaşlığı altında ele alınacaktır.

Ona geçilmeden önce, Eski Dünya uygarlıklarında tektanrıcılığın "ötedünyacılık" ile Hindistan kast toplumlarında, Brahmacılık ve Hindiculuk dinlerinde "öteyaşamcılık" ve Yeni Dünya'da "insankurbancılık" dediğim inançların, hemen hemen aynı toplumsal işlevi gördükleri belirtilmeli. Söz konusu işlev, katmanlı toplum yapısının yeniden üretilmesinden, aşağı katmanlara "yazgılarına" boyun eğdirilip, onların "gönüllü kulluk" denebilecek bir tutuma yönlendirilmesinden başka bir şey değildir (Hint öteyaşamcı inançları için, bkz. Şenel, 2006:520; Aztek "insankurbancı" inançları için, s.956).

Burjuva Devrimi sırası ve sonrası din politikaları

Bilindiği gibi, 1789 Fransız Devrimi ile köylü ve kentli emekçi katmanlar (zümreler) Kilise (dinsel ideoloji kurumu) kanalıyla sağlanan tanrıya kul-luk (dolayısıyla aslında egemen toprak sahibi sınıfa serflik, feodal beylere uyruklu) konumundan kurtarılmaya çalışılmıştı. Bu yolda burjuvazinin önderliğinde, bir savaşçı ve dinci soylular karşıtı sınıflar koalisyonu oluşturan devrim yönetimi, kırılı ve kentli emekçileri "gönüllü kulluk" sağlayan dinsel inançlarından kurtarma politikalarını başlattı. Kilise topraklarına ve yapılarına el kondu. Kilise okulları kapatılıp, kiliselerde din eleştirisi, insan ve yurttaş hakları, "özgürlük, eşitlik, kardeşlik" konularında konuşmalar yapıldı (**bkz. Moore, 2016**).

İdeolojistler: Fransız devrimcileri, dinsel eğitim ve ideoloji yerine, bilimsel eğitim ilkeleri ve çağdaş eğitim kurumları getirilmesi yolunda, başlarında Destutt de Tracy olan bir bilginler grubunu, Fransız Enstitüsü içinde, öneriler getirmesi için görevlendirmişti. Napoléon bile onların önerilerini, önceleri göklere çıkarıyordu. Sonra, bir şeyler oldu. Devrimciler koalisyonunda güç dengeleri değişti. Öyle ki kapatılan kilise pazar okullarının yeniden açılıp açılmaması tartışması başlatıldı. Napoléon açılmasından yana oldu. İdeolojistler Napoléon'un bu tutum değiştirmesi karşısında şaşkına dönüp ona sert sözlerle eleştiriler yönelttiler. Napoléon onlara "siz ideolojist değil [o zaman için demagog'u çağırıştıran bir anlama gelen sözcükle] ideologsunuz" dedi. Onları düşünceler evreninde, ayakları Fransa gerçeklerinden kopmuş, havada, fildişi kulelerde yaşamakla suçladı. Neden? Çünkü "halk" din eleştirisi, budünyacı, hümanist değerler eğitimiyle ve daha önemlisi devrimci şiddet yoluyla, soylulara ve Kilise'ye bağlılıktan, bağımlılıktan (nasıl olsa) "kurtarılmıştı". Artık işverenlerin, fabrikalarında, işyerlerinde eleştirel, eleştirel bilimsel düşünen emekçilere değil, işlerini, verilen buyrukları otomat gibi yerine getirerek yapan işgörenlere gereksinimi vardı. Avrupa'nın aristokrat yönetimlerince kuşatılmış olup, kötü örnek oluşturmaması için kökünden sökülme istenen Fransız burjuvazinin ordusu ise, inançları yolunda ölümü göze alıp komutanlarının buyruklarını yaşamları pahasına yerine getirecek erler istemekteydi. Her ikisinin bu isteklerini gerçekleştirmelerine dinsel inançlardan ve dinsel eğitimden uygun araç bulunur mu?

Bu düşüncelerle olmalı Fransız (ve sonra Avrupa hatta T.C.) burjuvazisinin din politikalarının zaman içinde U dönüşü yaptığı söylenebilir: Bu yolda şu

virajlardan geçilmiştir: din eleştirisi, ateistlik, agnostisizm (bilinemezlik) laiklik, dinsel hoşgörü, "inanç özgürlüğü" [?] "halkın inançlarına saygı" beklentisi, halkın inançlarına saygısızlığın cezalandırılması (ilerde, bazı ülkelerde) "ılımlı İslam" ve "bilimsel eğitimden dinsel eğitime geri dönüş!"

Sonuç: Dinin insanlığa getirdikleri insanlıktan göturdükleri

İçtutarlı düşünüş dizgesi getirisi: Kuşkusuz insanlığın kültürel evriminde (bir inanca dayandırılarak) tüm dengelimci-dinsel mantıkla dinsel düşünüş, dinin sihrsel düşünüş döneminin analoji (benzetme) mantığıyla düşünce üretilmesinden daha yüksek bir düşünsel düzeyi temsil eden getirisi. Çünkü din böylece düşüncelere mantıksal tutarlılık kazandırmış, dolayısıyla (olgularla tutarlı olabilen, olmayabilen) ama iç tutarlılığı bulunan düşünce dizgeleri geliştirilebilmesinin yolunu açmıştır.

Düşüncelerin çağdışı değerlere inanca bağlanması götürüsü: Ancak dinsel düşünüşle tüm dengelimci düşünce basamaklarının, düşünme eyleminin başında, belli, değişmez bir inanca dayandırılmasının, bu hele nesnelere, gerçeklik evreninde karşılığı bulunmayan bir aşkınözneye inanç ise, gerçekliğin tepetakla algılanmasına, cansız doğada bile nedenlerin görülmeyip erekler aranmasına, bunların yanı sıra simgelerin gerçeklikle bağlantısının koparılmasına yol açmıştır. Böylece, gerçeklikle bağlantısız simgesel dizgelerin (düşüncelerin) alıp başını saçmalık derecelerine (*ad absurdum*) dek savrulmasına varabilmesi gibi büyük bir götürüsü olmuştur, olmaktadır.

Toplumsal birlik derken derin bölünmelere yol açması: Dinsel inançlar ve değerler, ekonomik, toplumsal, siyasal bütünleşmeleri destekleyen "birlik" duygu ve düşüncesini geliştirirler. Bu bakımdan, eşitlikçi toplulukların kabile birliğini ve dayanışmasını sağlayan (ata kültü ve kan gütme gibi) değerlerinden daha etkilidirler. Kabile üstü örgütlenmelerde, bu tür bölücü, parçalayıcı olabilen bu değerlerden (iç barışı sağlamada) daha üstündür. Ancak her ideoloji gibi dinsel ideoloji de, birilerini birleştirmek için ötekilerini dışlama (şeytanlaştırma) özürünü taşıdığından, birleştirici amaçlar kadar bölücü amaçlar için kullanılmaya uygundur.

Çağdışı "evrensel"? değerlere? zorlamanın zararları: Bu özürü aşma yolunda tektanrıci dinde

“evrensel inanç olma” amacına sarılmıştır. Ama (bitmez tükenmez din savaşlarına karşın) ne Hıristiyanlık ne de Müslümanlık yoluyla bu hedefe ulaşılabilmektedir. Örneğin (*Kur’ân-ı Kerîm* ve Açıklamalı Meâlî, 2001, Diyanet çevirisi, Enfal, 39): “Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar-Nebioğlu çevirisinde “bütün imanlar Allah’a çevrilinceye kadar... - onlarla savaşın” buyruğuyla, hele “bilimsel düşünüş” çağında insanlığın evrensel kardeşliği hedefine ulaşılması olanaklı görünmemektedir.

Ötedünyacı ereksel dinsel düşünüşün budünyacı nedensellikçi bilimsel düşünüş ile temelden uyumsuzluğu: Dinsel düşünüşte, özellikle ötedünyacı, tektanrıci biçiminde, hem cansız doğa, hem canlılar evreni, hem insan ve toplum olayları tanrının, ödüllendirme ve cezalandırma ereklere (yazgıya) bağlandığı ölçüde, inançlar, inananların olanları anlama, hele etkileme, değiştirme yeteneklerini geliştirmelerini de engellemektedir. Gerçekten, iklim değişikliği, yersarsıntısı gibi doğa olaylarının Allah’ın cezalandırma ereği olarak görülmesinin, onların nedenlerinin ne anlaşılmasında ne de önlenmesinde bir yararı olmaktadır.

“Bilen, özgür, yaratıcı özne” olarak insan anlayışı karşısına “İnanan, boyuneğen kul” anlayışının getirilişi: Belki daha önemlisi, yaratılış inancıyla, her bir gerçek insan öznenin “bilen özne”; “eyleyen özne”, “yaratıcı özne” (nesnel evreninde yeni biçimler, simgeler evreninde nesnel karşılığı bulunmayan yeni simgeler anlamında yaratıcı özne) olma yetisinin yadsınıp elinden alınmasıdır. İnsanların elinden alınıp (“haşa yaratmak yalnızca Allah’a mahsustur” denerek) yaratma, yönetme, insanların geleceğini belirleme (yazgısını yazma) hak ve olanaklarının (el altından) tanrının sözcükleri oldukları savındaki inanç (son kertede emek) sömürücülerine sunulmasıdır. Böylece insana “gönüllü kulluk” konumunun benimsetilebilmesidir. Bunun sonucu, “insanın insanlıktan çıkması”, araç düzeyine düşürülmesi olabilmektedir. Buna karşı “İslamda kulun kulu olmaz” diyenlerin sözleri, tarihsel gerçeklik karşısında (halifelerden şeyhülislamlara cariye-cinsel köle, köle orduları edinmeleri karşısında) havada kalmaktadır.

“İlim ile Bilim uzlaştırılabilir” savının gerçeğe aykırılığı: Tektanrıci dinsel düşünüşün, özellikle onun *Kur’an*’ın Allah’ın sonsuza dek değişmez sözü olduğu inancının, insanlığın kültürel evriminde, bilim ve bilimsel düşünüş evresinin kazanımlarının

göz önüne alınmamasına, hatta yadsınmasına yol açabilmesi gibi büyük bir götürüsü ile karşı karşıyayız. Buna örnek olarak “Târık” suresi, 5,6,7,8. ayetleri: “İnsan neden yaratıldığına bir baksın! Atılan bir sudan yaratıldı. (O su) sırt ile göğüs kafesi arasından çıkar. İşte Allah (başlangıçta bu şekilde yarattığı) insanı tekrar yaratmaya da kadirdir” sözleri verilebilir. Cinsel sıvıların bedende üretildiği yerler konusunda bu dinsel inanç ile bilimsel gerçekler nasıl uzlaştırılabilir ki! Bu işi başaran Elmalılı’nın *Kur’an* tefsirlerine bakılsın!

Evrensel “insan hakları” anlayışı yerine “İslam hakları” dayatması: İnsanlığın toplumsal/kültürel evriminin, evrensel insan hakları ve hukuk düzeni yoluyla birliği ve düzeni sağlama noktasına taşınmaya çalışıldığı çağımızda, toplumsal birliği, Allah’a ve onun yeryüzü temsilcisi halifeye inanca dayandırmaya çabalamanın düştüğü çağdışı duruma ise şu ayetler örnek gösterilebilir: Maide 33: “Allah ve Resûlüne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak (ya acımadan) öldürülmeleri, ya asılmaları yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da buldukları yerden sürülmeleridir. Onlar için ahirette de büyük azap vardır.” Allah’ın bu buyruğuna inanıp dayanarak, bir dinci yöneticinin, ya da dinsel inançları kullanan bir politikacının muhalefeti susturma yolunda yapabileceği kötülüklerin sınırını kim çizebilir? Ya Allah’ın *Kur’an*’daki her bir buyruğunun uygulanmasını isteyen, uygulamayanı “kafir” sayan bir muhalefet grubu ortaya çıkarsa! İşid durduk yerde çıkmadı ortaya.

Var olanı yok, var olmayı var gösterme illüsyonu: Sonuçta, dinsel düşünüşle, var olanı, yani bu dünyayı (geçici bir hayal olarak görüp) yok, yoku (ötedünyayı) var görüp gösterme becerilebilince, herhangi bir gerçekliğin yadsınmasında, gerçeğe uyumsuz herhangi bir inancın, düşünmeyip inananlara, (tanrının varlığına inançtan yapılacak çıkarsamalar yoluyla) mutlak gerçek gibi gösterilmesinde güçlük çekilmemektedir.

Teşekkür: Bu yazının dizilmesinde ve çizelgelerin düzenlenmesinde verdiği yaratıcı emekten dolayı arkadaşım Fatih Unuttum sağolsun.

Dipnotlar

1. Bilimsel yazındaki kavramlarıyla “adabiformelik”, “haplorhinlik”, “bipedal mobilizasyon” ve “neokorteks”.
2. İlkel topluluğun üyeleri ve aileleri arasındaki “kabaca eşitlikçi” durumu ve eşitlikçi ilişkileri bozacak herhangi bir

(olumlu olumsuz) rastlantısal nedenin ürünü eşitsizlikler, altyapısı (yiyecek fazlası pazarlanıp ekonomik erke dönüş-türülemeyecek yapısı) ve üstyapısı (kolektif üretimin bir gereği olarak kolektif tüketim ile bölüşme, dayanışma gele-neği) yeniden eşitlik dengesine dönülecek yönde işleme-kedir (bkz. Şenel, Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi, 4. baskı, s.154).

3. McNeill, Dünya Tarihi, 15. baskı, s.34 "Örneğin Lagaş'tan bir yazı, kentin topraklarını tanrıya ödeyecekleri payların türüne göre üç bölüme ayırır... en büyük payı ödeyen çiftçi-lerin ellerinde kendilerine yetmeyecek kadar az şey kalıyor-du... yılın bir bölümünde, tanrı adına, rahiplerce planlanan projelerde çalışmak zorunda kalıyorlardı."

4. Karş. Childe, Tarihte Neler Oldu, V. Bölüm "Mezopo tamy'a da Kent Devrimi".

5. Araya sokuşturulan bu ve öteki köşeli ayraçlar içindeki açıklamaları, dinsel ideoloji ile tarihsel gerçeklik arasındaki uçurumu doldurmak için ben ekledim A.Ş.

Kaynaklar

Althusser, L. (1978). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. Alp, Y, Özışık, M. İletişim Yayınları.

Claessen, H. J. M., Skalnik, P. (1993). *Erken Devlet*. Çev. Şe-

nel, A. *İmge Kitabevi Yayınları*.

Engels, F. (1990). *Köylüler Savaşı*. Çev. Somer, K. Sol Yayın-ları.

Hooke, S. H. (2015). *Ortadoğu Mitolojisi*. Çev. Şenel, A. *İmge Kitabevi*.

Kramer, S. N. (2001). *Sümer mitolojisi*. Çev. Koyukan, H. Ka-balıcı Yayınevi.

Marx, K., Engels, F. (1978). *Alman İdeolojisi*. Çev. Boz, H. Taban Yayınları.

McNeill, W. H. (2013). *Dünya Tarihi*. Çev. Şenel, A. *İmge Ki-tabevi Yayınları*.

Moore, Jr., B. (2016). *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Top-lumsal Kökenleri*. Çev. Tekeli, Ş., Şenel, A. *İmge Kitabevi Ya-yınları*.

Oppenheimer, F. (2005). *Devlet*. Çev. Şenel, A., Sabuncu, Y. Phoenix Yayınevi.

Sahlins, M. (1974). *Taş Devri Ekonomisi*. Çev. Doğan, T., Öz-gün, Ş. BGSY Yayınları.

Şenel, A. (1995). *İlkel Topluluktan Uygar Topluma*. Bilim ve Sanat Yayınları.

Şenel, A. (2018). *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tari-hi*. *İmge Kitabevi Yayınları*.

Wooley, C. L. (1965). *The Sumerians*. Norton Publications.